

Gökhan ÇINKARA

Necmettin Erbakan Üniversitesi/Siyasal Bilgiler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü/Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı, Konya/Türkiye
Necmettin Erbakan University/Faculty of Political Sciences/Department of Political Science and
Public Administration/Department of Legal Sciences, Konya/Turkiye

✉ eposta: gcinkara@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8372-8571> [RorID: https://ror.org/013s3zh21](https://ror.org/013s3zh21)

Atıf/Citation: Çinkara, Gökhan. 2023. Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu
Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da Teknokrasi, Milliyetçilik ve Yeni Ekonomi. *Avrasya
Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (36), 93-121.

DOI <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1261909>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi /Received:	08.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	12.06.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.09.2023

**PRENS MUHAMMED BİN SELMAN'IN 2030 VİZYONUNU
ANLAMLANDIRMAK: SUUDİ ARABİSTAN'DA TEKNOKRASİ,
MİLLİYETÇİLİK VE YENİ EKONOMİ**

Öz

Suudi Arabistan, Arap Baharı sonrasında toplumsal, siyasî ve iktisadî boyutlarda dönüşüm sürecine girmiştir. Bu aşamayı başlatan gelişme Prens Muhammed bin Selman'ın Veliyaht pozisyonuna getirilmesidir. Çok yönlü ve kapsamlı modernleşme sürecine giren Suudi Arabistan'ın bu gelişmeleri hangi dinamikler üzerinden ilerlettiği sorusu önemlidir. Bu çalışma 2030 Vizyonu etrafında şekillenen Suudi Arabistan'ın modernleşmesini üçlü ve birbirine bağlı geniş ve yapısal dönüşümler üzerine oturtmaktadır: Toplum düzeyinde dönüşüm milliyetçiliğin yükselişiyle ilerlemekte; siyaset düzeyinde değişim teknokrat kadroların yönetici elit pozisyonuna gelmesiyle şekillenmekte ve ekonomi düzeyinde farklı bir rotaya girilmesi ise petrol-sonrası ekonomiye geçiş çabalarında görülmektedir.

Suudi Arabistan'da yönetici elitler ülkenin değişen demografisini ve dinamik bölgesel jeopolitik ve küresel ekonomik gelişmeler etrafında şekillenen 2030 Vizyonunu yerel bir modernleşme projesi olarak benimsemişlerdir. Lider odaklı olan bu sürecin özelde Suudi Arabistan genelde ise bölgesel düzlemde ideolojik, ekonomik ve jeopolitik yansımalarının olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Suudi Arabistan'ın elitleri ve toplumsal aktörleri, ülkedeki demografik değişimler ve yeni yükselen bölgesel siyasi eğilimlere yanıt olarak kapsamlı bir dönüşüm süreci içerisinde. Bu süreç, eski yönetim biçimlerinden kopuşu ve yeni durumların gerektirdiklerine uyum sağlama gibi iki önemli aşamayı içermektedir. Ayrıca, Suudi Arabistan'ın küresel siyasetteki

pozisyonunu güncelleme arzusu da bu dönüşüm sürecinin önemli bir bileşeni olarak ön plana çıkmaktadır. Prens Muhammed bin Selman'ın monarşi içerisindeki dengeleri gözetmesi öte yandan toplumun geleneksel aktörlerinin statü aşınmalarını yeni toplumsal aktörlerle (gençler, kadınlar ve beyaz yakalı çalışanlar) ikame etmesi 2030 Vizyonuna görece risk oluşturacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma 2030 Vizyonunun riskler ve fırsatlar etrafında şekillenen sürecini vizyonun üçlü rotası etrafında (teknokrasi, milliyetçilik ve yeni ekonomi) irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, Prens Muhammed bin Selman, 2030 Vizyonu, Suudi Milliyetçiliği, Suudi Siyaseti

THE ANALYSING OF THE PRINCE MOHAMMAD BIN SALMAN'S VISION 2030: TECHNOCRACY, NATIONALISM AND NEW-ECONOMY IN SAUDI ARABIA

Abstract

In the aftermath of the Arab Spring, Saudi Arabia has undergone a process of transformation on social, political and economic dimensions. The development that initiated this phase was the elevation of Prince Mohammed bin Salman to the position of Crown Prince. The question of the dynamics through which Saudi Arabia, which has embarked on a multifaceted and comprehensive modernization process, has advanced these developments is important. This study locates Saudi Arabia's modernization around the 2030 Vision on three pillars: at the societal level, transformation is driven by the rise of nationalism; at the political level, change is shaped by the rise of technocrats to the position of the ruling elite; and at the economic level, efforts to take a different course are seen in the efforts to transition to a post-oil economy.

The ruling elites of Saudi Arabia have accepted Vision 2030 as an indigenous modernization initiative in light of the country's shifting demographics, dynamic regional geopolitics, and global economic trends. This process will likely have ideological, economic, and geopolitical consequences for Saudi Arabia and the region.

Saudi Arabia's elites and social sectors are in the midst of a transformational cycle that involves abandoning the old and adopting the new in response to shifting demographics, the emergence of new regional political tendencies, and the ambition to modernize its standing in international politics. Prince Mbs' balancing act within the monarchy, on the one hand, and the replacement of the eroding status of traditional segments of society with new social actors (youth, women, and white-collar workers), on the other hand, may represent a risk to the 2030 Vision. This article explores the process of the 2030 Vision in terms of risks and possibilities within the context of the triple trajectory of the vision (technocracy, nationalism and new economy).

Keywords: Saudi Arabia, Prince Mohammad bin Salman, Vision 2030, Saudi Nationalism, Saudi Politics

Giriş

Arap Baharı sonrası süreçte özellikle Körfez ülkelerinin yönetici elitleri siyasi, ekonomik ve toplumsal alanlara yönelik reform projelerini hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu projelerin ilgili ülkelerin yönetici elitlerinin yönlendirmesiyle veya yoğunlaşan toplumsal taleplerin siyasallaşması ile olgunlaştığı görülmektedir. Bu makalede bölge ülkelerinden biri olan Suudi Arabistan'ın Arap Baharı sonrası döneme ve düzene uyum sağlama çabası olarak '2030 Vizyonu' elit bağımlı ve üç rotalı bir modernleşme projesi olarak incelenmektedir.

Bunlardan ilki yaygın uzman ve teknik ekiplerden oluşan bir kadro etrafında süreklilik kazanan yönetim şekli olarak teknokrasidir. Suudi Arabistan Krallığı'nın bölgedeki toplumsal talepleri algılayışı açısından teknokrasi rasyonel olarak görülebilen bir yönetim stratejisidir. Dönüşen demografik yapı kadınlar ve gençler lehine geniş bir toplumsal sektörü oluşturmaktadır. Bu yeni ve dinamik neslin bireysel taleplerinin karşılanması kadar ekonomide istihdam edilmeleri de önemlidir. Krallık elitleri özellikle de Velihaht Prens Muhammed bin Selman NEOM gibi büyük projeler ortaya koymaktadırlar. Bu projelerin hayata geçirilmesinde Suudi Arabistan Krallığı teknik bilgiye sahip uzman kadrosuna ihtiyaç duymaktadır. Bu noktada eğitilmiş, genç ve kozmopolit Suudi gençleri yeni projelerde istihdam, yönetici pozisyonlara erişme ve krallığın yeni toplumsal ve ekonomik tercihlerini yönlendirme imkânlarına sahip olacaklardır.

Krallığın girdiği ikinci rota ise milliyetçiliktir. Suudi Arabistan'ın İslam'ın en önemli kutsal mekânlarına ev sahipliği yapan bir ülke olduğu düşünülünce İslam'ı ülkenin baskın toplumsal formasyonu olan aşiretler arasındaki birliği sağlamanın bir tutkalı olarak kullandığı görülmektedir. Ayrıca İslam, krallığın dış politikada nüfuzunu genişleten ve etkinleştiren ve geniş Müslüman toplumlara ulaşmanın bir yolu olarak da görülmektedir. Fakat ülkenin değişen demografisi ve bölgede yükselen yeni güvenlik tehditlerin içeriği toplumsal kimliği elitler eliyle revize etmeyi zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Prens Muhammed bin Selman'ın krallık siyasetinin merkezine gelmesiyle bu yönelim her geçen gün pekişmektedir.

Krallığın üçüncü rotası, ulusal ekonominin petrol bağımlılığını azaltmak ve bu yolla ekonomiyi çeşitlendirmektir. Bu yaklaşım, bir yandan çeşitli sektörlerde yeni istihdam fırsatları oluştururken, öte yandan işgücünün gençlere ve kadınlara doğru genişlemesine imkân sağlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak, hizmet sektörünün genişlemesi, Suudi Arabistan'ı bir tatil ve turizm destinasyonu haline getirmekte ve bu durum, Krallığın küresel toplumla daha fazla entegrasyonunu ve etkileşimini desteklemektedir. Sadece Hac Turizmi ile yetinmeyerek Krallığın farklı coğrafyalarındaki tarihî alanların turizm metasına dönüşümü kolektif hafızayı da Suudi tarihine yönlendirmektedir.

Bu üç rotanın Suudi modernleşmesinin güncel görünümü olduğu makale boyunca işlenecektir.

Geleneksel sosyal bağlarla bir araya gelmiş bir topluluğun, modern etkileşim ve ilişki tarzlarına geçiş süreci, sosyal bilimler perspektifinden oldukça ilgi çekici bir konu olarak öne çıkmaktadır. Suudi Arabistan 1932 yılında Kral Abdülaziz El-Suud'un önderliğinde aşiretler konfederasyonunu görece bir merkezi idareye tahvili noktasında coğrafi bütünlüğünü tamamlamayı başarmıştır. Arabistan coğrafyasının (Hicaz, Nejd, Asir ve Ahsa) Suudileştirilmesi süreci farklı rotalara girse de bugün de devam eden bir süreci ifade etmektedir. Bunun nedeni partiküler/özgün çıkarların ve bağlılıkların evrensel değerler ve aidiyetlerine dönüştürülmesinin oldukça meşakkatli olmasından kaynaklanmaktadır.

Toplumsal değişimin ideolojik seferberlik ile eş zamanlı ortaya çıkması Krallık'ta iktidarın toplumla kurduğu ilişki setlerini de değişikliğe uğratmaktadır (Therborn 2017). Toplumsal alanın sosyal, kültürel ve dinsel inşasını geleneksel elitlere veren merkezî iktidar bu bölüşümden vazgeçmiş görünmektedir. İktidarın meşruiyetini yeni bir onaylama ve yasaklama mekanizması içinde yeniden kurgulaması dikkat çekmektedir (Therborn 2017). Bu süreç, eski ideolojik sistemden farklı olarak, iktidarın kamusal alanı tamamen kontrol eden mekanizmaları ve uygulamaları ile şekillenmektedir.

Suudi Arabistan'da görülen bu yerel modernleşme projesi, mevcut siyasal düzenin demokratikleşmesi taleplerini içermemektedir. Suudi yönetici elitleri, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi, toplumun kapsamlı bir dönüşüm ve yeniden yapılanma süreci olarak tanımlanabilecek bir seferberlik çerçevesinde yürütmektedir. Bu, tüm toplumsal grupların, devletin öncülük ettiği bu büyük değişim sürecine aktif ve yoğun katılımını teşvik eden politik strateji olarak görülebilir. Krallığın uyguladığı politikalara kitlesel desteğin sürekli sağlanması birçok amaca hizmet etmektedir. Bunlardan ilki yeni ideolojik değer sisteminin meşruiyetinin ve istikrarının devamı için kitlesel itirazların önüne geçilmesi ve bunu örgütleyebilecek elit çevrelerinin dışlanması gerekmektedir. İkincisi, Suudi milliyetçiliğinin akışının Suudi yönetici eliti tarafından yönetilmesi gerektiğidir. Çünkü Suudi Arabistan monarşi ile yönetilen bir ülkedir ve milliyetçiliğin günün sonunda iktidarın mevcut örgütlenişine tehdit oluşturması istenmemektedir. Bu kısıtlar Suudi milliyetçiliğini ulusal topraklar (teritoryal) üzerinden sınırlama (el-vatan) ve karizmatik önderlik (el-melik) arasında popülerleştirilmesine imkân tanımaktadır. Özetle Suudi Arabistan'ın elit-güdümlü yerli modernleşme sürecinde farklı ve yeni bir aşamada olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Suudi Arabistan'ın güncel siyasal, toplumsal ve ekonomik dönüşümleri ile bağlantılı akademik çalışmaların sayısı sınırlıdır (TR Dizin 2022). Bu sınırlılık içerisinde Suudi Arabistan'daki güncel gelişmeleri karşılaştırmalı siyaset disiplini içerisinde kavramsallaştırma ve analiz etme yönünde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Makale bu sebeple Türkçe literatüre katkıda bulunmayı ve araştırmacıların ilgisini çekmeyi de amaçlamaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1. Teknokrasi

Küresel toplumsal, iktisadi ve jeopolitik krizlerin son yıllarda etkilerinin orta-sınıflara doğru yayılmasıyla eş zamanlı demokrasi ve demokratik kurumlar sorgulanmaya başlamıştır. Özellikle 2008 Ekonomik Krizi ve 2020 COVID-19 Salgını ile teknik bilgiye duyulan ihtiyaç teknokrat kadroların yükselişini doğurmuştur. 2010'larda Avrupa'da ekonomik krizin ivmelendirmesiyle İtalya ve Yunanistan'da teknokrat başbakanlar (Mario Monti ve Lucas Papademos) göreve gelmişlerdir (Frankel 2011). 2020'lerle birlikte COVID-19 Salgını krizi yönetimi ABD'de Beyaz Saray'da görevli Dr. Anthony Fauci gibi bir teknokrata ve ekibine bırakılmıştır. Krizden çıkmak için teknik bilgisi olan kişilerin ifadelerine toplumsal hassasiyet hiç olmadığı kadar artmıştır. Peki bu teknokrasi ne anlama gelmektedir?

Gordon Marshall'ın Sosyoloji Sözlüğü isimli eserinde teknokrasi başlığına verdiği tanım şöyledir: "Teknik uzmanlardan meydana gelen ya da bu kesimlere dayanan devrimci ya da yönetici elit" (Marshall 1999: 722). Howard Scott, Amerikalı bir mühendis ve teknokratik hareketin önemli bir öncüsüdür. Onun "Teknokrasiye Giriş" adlı eseri, teknokrasi anlayışının gelişiminde kilit bir rol oynamıştır (Cheng 1992: 3). Scott'un ana argümanı, toplumsal ve ekonomik krizlerin, fizik bilimleri ve teknolojik metotların bir arada uygulanmasıyla çözülebileceği yönündedir (Cheng 1992: 3). Scott, kapitalist ülkelerde ekonominin işleyişinin ve yapısının oldukça karmaşık olduğunu belirtir (Cheng 1992: 3). Bu nedenle, ekonomik bir kararın sonuçlarını analiz etmek ve anlamak için, ilgili alanda teknik bilgiye sahip uzman kadroların devreye girmesi gerektiğini vurgular. Aynı şekilde, bir ülkede görülen hızlı sanayileşme ve büyük teknolojik gelişmelerin yönetimi için de teknik uzmanların katılımının kaçınılmaz olduğunu belirtir (Cheng 1992: 3).

Teknokrasinin pratik yolculuğu ise ABD'nin 1929 Ekonomik Krizi'nden çıkmak için bir çözüm yolu olarak arandığı yıllarda başlamaktadır. Bu kriz öncesinde yönetimin bilimsel ve teknik bir iş olduğu Fredirick W. Taylor tarafından ortaya atılmıştır. Bu sebeple ekonomik planlama ve bilimsel yönetim bu konulara hâkim ekonomist, planlamacı ve finansçılar eliyle yapılacaktır. Yeni Anlaşma (New Deal) ile Franklin Delano Roosevelt başkanlığında ABD yönetimi 1929 Krizi'nden çıkışı bürokratikleşmede ve teknokrat kadrolarda aramışlardır. 1929'da Büyük Buhran başladığında, teknokrasi taraftarları Thorstein Veblen ile çalışmış olan Howard Scott ve Columbia Üniversitesi'nde mühendislik profesörü olan Walter Rautenstrauch önderliğinde bir araya gelmişlerdi (Stabile 2013).

Bir Amerikan sosyo-politik hareketi olan teknokrasi zaman içerisinde güncelliğini kaybetti (Cheng 1992; Stabile 2013). Fakat teknik uzmanlar tarafından yönetilen bir toplum fikri siyaset bilimi literatüründe tartışılmaya devam edilmiştir: James Burnham'ın "yönetimsel devrim'i, John Kenneth Galbraith'in "yeni sanayi devleti", Jacques Ellul'un "teknolojik

toplum"u, Daniel Bell'in "sanayi sonrası toplum"u ve Zbigniew Brzezinski'nin "teknokratik çağ"ı teknokratik düşünceye katkıda bulunmuştur (Bell 1976; Brzezinski 1970; Burnham 1941; Ellul 1964; Galbraith 1968, 1969; Li 1992).

Suudi Arabistan'da ekonomide, toplumda ve siyasette yaşanan dönüşüm sürecinde Suudi hanedanının baskın gücü yanında teknokrat kadroların kolaylaştırıcı rolü olduğu söylenebilir. Burada ele alınan kısa kavramsal açıklamalarda altı çizilen temel analitik düzey teknokrasinin siyaseti ve yönetim işini teknikleştirmesidir. Bu esasında monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan kraliyet elitleri için rasyonel bir yönetim tercihi olarak görülebilir. Çünkü yapısal reformların toplumsal taleplerden kaynaklanması arzulanmamaktadır. Bunun yerine kraliyet elitlerinin yenilikleri topluma yayması ve yaygınlaştırması beklenmektedir. Bunu yaparken tepeden inmece bir modernleşme metodu elitler için zorunlu bir yol gibi görünür. Fakat kraliyet elitleri bu dönüşüm sürecinin gelenekten radikal kopuş anlarında (momentlerinde) toplumsal maliyeti yönetilebilir kılmak amacıyla halktan birilerini yönetime teknik boyutta dahil edebilir. Teknokrasi bu açıdan Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonu için stratejik bir yönetim tekniğidir. Bu amaçla Prens Muhammed bin Selman etrafına bir dizi danışman ve teknokrat uzmanlardan oluşan bir kadro oluşturmuştur. Prens'in danışmanlarını iki farklı grupta ele almak mümkündür. İlk grup, devlet bakanı Mohammed al-Alsheikh, Prens'in özel kasası ve PIF'nin (Public Investment Fund, Suudi Yatırım Fonu) yönetici direktörü olan Yasir al-Rumayyan ve kısa süreliğine sağlık bakanı olan ve şimdi Suudi Arabistan Askeri Endüstrileri'ni (SAMI) yöneten Ahmed al-Khateeb'i içerir. Bu isimler, Prens Muhammed bin Selman'ın yakın çevresinde önemli bir rol oynamaktalar ve Prens'in tahta çıktığından beri kilit pozisyonları kontrol etmektedirler (England ve Omran 2018). Bu grubun özelliği hem hükümet hem de saray da etkili olmalarıdır. Öte yandan, Prens Muhammed bin Selman'ın danışmanlarından oluşan ikinci grup, enerji, maliye ve dışişleri bakanlığı yapmış olan Khalid al-Falih, Muhammed al-Jadaan ve Adel al-Jubeir gibi deneyimli teknokratları içerir. Bu teknokratlar, Prens Mohammed'in yerli ve yabancı politikalarının kamuoyu önündeki yüzüdürlükler fakat kraliyet sarayında nüfuzlarının oldukça sınırlı olduğu belirtilmektedir (England ve Omran 2018).

1.2. Milliyetçilik

Milliyetçilik kelimenin en yalın haliyle milletin (ulusun) yüceltilmesini ve toplumsal, politik ve ekonomik süreçlerin buna uygun olarak düzenlenmesini ifade eder (Marshall, 1999: 504). Bu kavramsal tanım yönetici elitlere devlet, toplum ve siyasetin kurgulanmasını milliyetçiliğe göre yeniden ele almayı zorlar. Çünkü siyasal iktidarın modern meşruiyeti ulusal bağlılık üzerinden ilerlemektedir (Marshall 1999: 504). Bunun sonucunda devlet düzeyinde ulus-devlet; toplum düzeyinde ulus/millet; siyaset düzeyinde ise halk temsili ortaya çıkmaktadır. Devlet organizmasının örgütlenmesinin ulusa göre ele alınımı onun fiziki sınırlarının, cari hukukunun ve hâkim kültürünün ulusallaştırılmasıyla sonuçlanır. Devletin

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

sahip olduğu bürokratik güç eliyle kamusal alanın ilişkisel (toplum, devlet ve vatandaş düzeyleri) ve görünümsel (ulusal aidiyetler ve semboller) boyutlarında ulusallaştırma süreci hızlı ve etkin bir şekilde kendini gösterir.

Bunun başarılı olması için merkez ve yerel arasındaki uzaklığın kolay ve ulaşabilir olması gerekmektedir. Coğrafyanın üzerinde herhangi bir askeri/toplumsal gücün hakimiyet kurması ve bunun ertesinde kurumsal örgütlenmesi genellikle millet fikri ile süreklilik kazanır. Baskın milletin sahip olduğu tarihsel derinlik ve kültürel bileşenler onun hakimiyet kurduğu coğrafya üzerindeki mevcut diğer kolektif örgütleyici güçlerle (aşiretler, azınlık milletleri ve diğer etnik/dini gruplar gibi) siyasal ve idari ilişkisinin niteliğini de belirler. Liah Greenfeld'in çeşitli tarihsel olaylarla örneklediği şekilde milliyetçiliğin önünde siyasal düzey için iki temel yol bulunur: Yurttaş milliyetçiliği ve etnik milliyetçilik. Yurttaş milliyetçiliği siyasal aidiyet ve anayasal bağlılık üzerinden oluşur. Etnik milliyetçilik taraftarları ise etnisite veya etnik bağları ulus olmanın temel bileşeni olarak kodlamaktadır (Mathias 2021). Yurttaş milliyetçiliği kendini daha çok Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta gösterir. Etnik milliyetçiliğe ise Rusya'da, Almanya'da ve Balkanlar'da rastlanmaktadır (Jaskulowski 2010).

Milli (ulusal) kimliğin siyasallaştırılması ve ulusal siyasal kimliğin kurulmasında temel dinamik olarak koşulması 19.yy. ve 20.yy ulus devletlerinin kuruluş süreçlerinde sıkça rastlanan bir durumdur. Milli kimlik inşası bu açıdan önem kazanmaktadır. Milli kimlik, ulus oluşumu ve ulus devlet inşası birbirleriyle eklemlenen ve nihayetinde kurumsal görünüm alan elit tercihleri olduğu söylenebilir. Paul Brass'ın *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison* adlı eseri bu noktada milliyetçiliğin elitler eliyle araçsallaştırıldığını ifade eder (Brass 1991). Elitler, siyasi iktidarlarının devamı ve toplumsal meşruiyet üretimi için etnik sembollerini yeniden yorumlarlar. Etnik aidiyetlerin verili ve sabit olmadığı tezi Brass tarafından benimsenmiştir (Erdem 2017; Özkırmı 2020). Etnik grubun kültürel bileşenlerine yönelik elitlerin stratejik seçimleri Suudi Arabistan milliyetçiliğini anlamada uygun bir teorik zemin oluşturabilir.

Suudi Arabistan örneği ise aşiret ilişkileri, feodelleştirime, kapitalistleştirme ve en nihayetinde tüm bunların kalıntılarından yükselen ulusal bir kimlik oluşturma çabasını ifade etmektedir. Suudi Arabistan'da din (İslam) ve millet (Araplık/Suudi olma) arasında yakın ve derin bir ilişki vardır. Yakındır; çünkü İslam Suudi coğrafyasında doğmuş, gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Dinsel öğretinin taşıyıcısı Arap ve aktarıcısı metin Arapçadır. Derindir; çünkü İslam ile kurulan ilişki aynı zamanda tarihsel-kültürel bir yakınlaşmanın ötesinde kolektif geniş uzamsal kimliklerle ortaklaşmaya imkân tanımaktadır. Bu ise İslam ümmeti ve Suudi kimliği arasındaki gerilimi ortadan kaldırmayan bilakis genişleten bir unsur olabilmektedir. Çünkü Krallık İslam'ın koruyucusu olma pozisyonunu "Hadimü'l

Haremeyn" vasfı ile hegemonlaştırmıştır (Kjorlien 1994: 306; Salame 1987: 41).¹ Bu fikrin bir uzantısı olarak "saf ve püriten İslam"ın Suudi Arabistan'da deneyimlendiği iddia edilmektedir (Waardenburg 198: 129-149). Suudi Arabistan'da Vahhabilik ve milliyetçilik arasındaki ilişki 1932'de (üçüncü) Suudi devletinin kuruluş sürecinde görülebilir. Vahhabilik yeni kurulan bu siyasi varlığın dini iskeletini oluşturmuştur. Suudi ve Vahhabi liderleri arasındaki bu bağlantı dini ortodoksluk ile siyasi gücü bir araya getirerek kendine özgü bir dini milliyetçilik biçimini teşvik etti. Sonuç olarak, Vahhabiliği kabul etmek ulus aidiyetiyle eş anlamlı hale geldi. Bunu reddedenler dışlandı ve neticede bu durum krallık içinde Vahhabi düşüncesinin hegemonyasına yol açtı. Devlet olgunlaştıkça, Arap milliyetçiliği ve Pan-Arabizm gibi Vahhabi egemenliğine tehdit olarak algılanan dış ideolojiler dışlandı. Eş zamanlı olarak Suudi yöneticiler, halkın dindarlığı üzerine kurulu kolektif bir kimlik inşa etmek için bu dini milliyetçilikten yararlandılar. Devlet eğitim sisteminin Vahhabi elitlerin egemenliği altında olması bu durumu güçlendirdiği söylenebilir. Madawa Al Rasheed'e göre dini milliyetçilik, seküler toplumsal hareketin veya sömürgecilik karşıtı mücadelenin yoksun olduğu Suudi Arabistan'da hâkim siyasi formasyon olmuştur (Al-Rasheed 2013). Rasheed Suudi devletinin evrimini Vahhabiliğin dini uyanış hareketinden dini milliyetçi bir harekete yönelmesinde bulmaktadır. Bu sebeple Suudi yönetici elitleri, Arap Baharı sonrası süreçte İslam'ın Suudi Arabistan özelinde coğrafi uzamına (space) şüpheyile bakılmıştır. Bunun arkasında yatan temel neden ümmet fikrini kavramsal ve eylemsel öncelikleri arasına alan İhvan-ı Müslimin hareketi ve bir dizi selefi cihadi oluşumun popüleritesi olabilir. Bunun neticesinde, yeni teknokrat elitler diğer toplumsal kurumlara yönelik izledikleri Suudileştirme metodunu din ve toplum ilişkilerinde de tatbik etmektedirler. Bu yeni rotada, elitlerin yeni ve ideal Suudi vatandaşı inşasının toplumsal ve ekonomik içeriğini² görmek de mümkündür (MEMRI 2022; Yamada 2018: 590). Prens Muhammed bin Selman'ın siyasetinde toplumla kurduğu ilişkide milliyetçiliğin yeni belirleyen olduğu söylenebilir.

1.3.Petrol-Sonrası Ekonomi'ye Geçiş ve Devlet Formasyonunun Değişimi

Ortadoğu'da petrol rezervi geniş olan ülkeler için ekonomilerinin önemli bir kalemi olan bu doğal kaynağa alternatif gelir kaynaklarının yaratılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Necmettin Acar, Suudi Arabistan özelinde bu arayışın temelinde Arap Baharı sonrasında ülkenin rantiyer ekonomisini dönüştürmeye iten dört temel faktörün etkili olduğunu

¹ "İki Kutsal Mescidin Hizmetkârı" ya da "Hadimü'l Haremeyn Şerif" ünvanı Kral Fahd döneminde "majesteleri" hitabının yerine kullanılmaya başlanmıştır. İki Kutsal Camii'den kastedilen ise Mekke'de Mescid-i Haram ve Medine'de Mescid-i Nebevi'dir. Kral Fahd'ın bu hitabı resmi olarak tercih etmesinin nedeni olarak İran'ın İslam Devrimi (1979) sonrasında İslam'ın kutsal mekanlarında hak talep etmesi ve nüfuz kurma arzusu olduğu gösterilmektedir.

² Suudi Arabistan Millî Eğitim Bakanlığı verilerine göre ilköğretim müfredatında din eğitimine yönelik dersler toplam derslerin içerisinde yüzde 30'a ulaşan bir oranla ilk sıradadır. Matematik ise yüzde 14 gibi görece küçük payı almıştır. Suudi Arabistan'da müfredatın yeniden ele alınmasına yönelik çalışmalar hızlanmıştır ve bahsedilen ders ağırlıklarının değiştirilmesi noktasında adımlar atılmaktadır.

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

vurgulamaktadır: enerji süper gücü statüsünü sarsan hidrokarbon teknolojilerindeki evrim, 2014 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki büyük düşüşün ülkenin mali yapısında yarattığı aksaklıklar, hızla büyüyen nüfusun ülkeye getirdiği ekonomik zorluklar ve Arap Baharı sürecindeki iç ve dış zorlukların ülke ekonomisine ek maliyetler yüklemesidir (Acar 2018). Bu durum özellikle Körfez Arap ülkeleri için ekonomik üretimlerini ve toplumsal ilişkilerini petrol-sonrası döneme hazırlama konusunda yönetici elitlerini pozisyon almaya itmektedir. Petrol rezervlerinde orta vadeli düşüş beklentisi bunda önemli bir faktör olarak görülebilir. Diğer bir neden ise Paris Anlaşması'nın bir yükümlülüğü olarak 2040 yılına kadar net karbonda sıfıra ulaşılması hedeflenmektedir. Bu amaçla yenilenebilir enerjiye uyumun hızlı bir şekilde sağlanması hidrokarbon enerjiye talepte gevşeme olabilecektir (Esam 2021). Fakat küresel siyasette yaşanan beklenmedik gelişmeler ham petrol fiyatları üzerinde baskı yaptıkça Körfez Arap ülkelerinin petrol sonrası bir ekonomik modele geçişi de zor görünmektedir. Rusya-Ukrayna Savaşı ile petrol fiyatları yüzde 20 oranında artış göstermiş ve Brent petrolün fiyatının 150 dolara erişebileceği yönünde işaretler belirmeye başlamıştır (Sozzi 2022).

Körfez İş birliği Konseyi'nin ve OPEC + (Organization of Petroleum Exporting Countries, Petrol İhracat Eden Ülkeler Örgütü)'ün önemli iki üyesi Birleşik Arap Emirlikleri'nin ve Suudi Arabistan Krallığı'nın Rusya'nın Batı bloğu tarafından izolasyon sonucu enerji ihracında önemleri yeniden öne çıkmıştır (Acar 2022a; Acar 2022b; Nissenbaum 2022). Jeopolitik risklerin ivmelendirdiği enerji arzındaki daralma Körfez ülkelerinin bu süreçte daha fazla katkı sunması yönünde ABD olmak üzere bir dizi küresel oyuncu tarafından talep edilmektedir. Bu gibi dış gelişmeler Körfez Arap ülkelerinin toplumsal dönüşüm projeksiyonlarının önemli bir yerini tutan ekonomik yapının değişimi stratejilerini uygulamaya koymaları önünde geciktirici etki oluşturmaktadır.

Arap Baharı ile hızlanan ve konsolide olan toplumsal hareketlerin temel odağı mevcut tek adam rejimlerinin devrilmesine güdülenmiştir. Tunus, Mısır, Libya, Sudan, Yemen, Bahreyn ve Suriye'deki çatışmalı siyaset, petrol zengini Körfez İş birliği Konseyi ülkelerinde rejim güvenliğinin ve toplumsal sözleşmelerinin yeniden değerlendirilmesini politika önceliği haline getirmiştir. Devletlerin vatandaşlarına sağladığı sosyal transferlerin yeniden ele alınması ve bunun tek taraflı olmaması gerektiği fikri önem kazanmıştır. Çünkü vatandaşlara sağlanan niceliksel olarak geniş kaynakların devlet toplum-ilişkilerinde niteliksel derinleşmeyi sağlamadığı anlaşılmıştır. Rejimlerin kırılmasını azaltmak ve devlet kapasitesini arttırmak önceki bölümlerde vurgulandığı gibi teknokrat bir kadronun yönlendiriciliğinde yeni bir ulusal kimlik inşası ve onun pekiştirilmesi ile mümkün olacaktır. Yeni durum, petrol sonrası ekonomiye geçişle devletlerin ekonomik yapılarını değiştirmekle kalmayacak devlet formasyonları, vatandaşlık aidiyeti ve toplum-devlet ilişkileri üzerinde de dönüştürücü sonuçlar doğuracaktır. Bu devlet-toplum düzeyindeki yeni dönüşümün Körfez Arap ülkelerindeki rantier devlet modelinden sapmayı beraberinde getirip getirmeyeceği

akademik literatürde yoğun bir şekilde ele alınmaktadır (Brynen 1992; Springborg 2013; Ulrichsen 2017; Yamada 2018).

Körfez ekonomilerinin petrol sonrası döneme doğru ilerlemeleri finans, teknoloji ve turizm gibi alanlara daha fazla açılmaları sonucunu doğurmuştur. Uluslararasılaşan Körfez ekonomileri geleneksel diplomatik ittifak ve ekonomik ortaklık kümelerini çeşitlendirme eğilimindedirler (Acar 2018). Çin, Hindistan ve Rusya ile Körfez ülkeleri arasında son yıllarda yoğunlaşan ve çeşitlenen diplomatik/ekonomik ilişkiler bunun bir yansımasıdır (Almaqbalı 2018; Qian ve Fulton 2017).

Körfez ülkelerinin petrol sonrası ekonomiye geçişleri Ortadoğu’da politik-ekonomik düzeni derinden değiştirecek bir gelişme olabilir. Körfez’in nüfus olarak en büyük ülkesi Suudi Arabistan’ın bu yönde atacağı adımlar hem kendi iç siyasetinde yeni bir toplumsal sözleşmeye yol açabilir öte yandan bölgesel düzlemde yeni bir düzenin kurumsallaşmasına katkıda bulunabilir.

2. Arap Baharı Sonrası Krallıkta İstikrar Arayışı ve Modernleşme Rotası Olarak Teknokrasi

Suudi Arabistan’da yönetici elitlerin toplumsal modernizasyon sürecinde hâkim ve baskın rolleri önemli bir araştırma konusudur. Bu sorunsalı Suudi yönetici elitinin sadece krallık ailesinden mi oluştuğunu sorgulayarak genişletilebilecektir. Çünkü Suudi toplumunun genç nüfusunun yurtdışında aldığı eğitim ve sonrasında ülkelerinde istihdam edilmeleri teknik bilgisi yüksek sınıfların oluşumu için toplumsal dayanak oluşturmaktadır.

Suudi Arabistan monarşi ile yönetilen bir ülke olmasından dolayı devletin ve toplumun değişim ve dönüşüm süreçlerinde demokratik bir süreci işletmek yerine son sözü krallık monarşisinin söyleyeceği yerel aracı kurumlara sahiptir. Gösteri, yürüyüş ve siyasi organizasyonlar oluşturma gibi bir dizi siyasi pratik Suudi Arabistan’da kurumsallaşamamıştır (Acar 2022a). Bu sebeple toplumsal değişim ve dönüşüm talepleri genellikle bu kesimi temsil eden elitlerin bürokraside kendilerine korunaklı alanlar tahsis edilerek reform projelerini gerçekleştirmelerinin önü açılmıştır. Vizyon 2030 bu açıdan Suudi ‘liberalleri’ için önemli bir fırsat penceresi oluşturmuştur. Orta-sınıf, eğitilmiş ve teknokrat Suudiler bu yolla rollerini genişletme ve pozisyonlarını meşrulaştırma imkânlarını yakalamışlardır. Çünkü krallık monarşisi için güvenilir ve yetenekli kadrolara ihtiyaç vardır. Vizyon 2030 gibi projelerde toplumsal meşruiyeti içeriden üretmenin bir yolu olarak da Suudi yönetici ailesi dışından kişilerin istihdamı sistemin meritokratik açıklığının güncel olduğuna dair mesajı halk kitlelerine vermektedir (el Dahan ve Georgy 2022). Ayrıca oluşacak başarısızlıklar sonucu gelebilecek toplumsal tepkiler, Suudi ailesine değil teknokrat kadrolara yöneltilir. Nihayetinde Prens Muhammed bin Selman için teknokrat sınıfın güçlendirilmesi Suudi orta-sınıfı ve Suudi yönetici elitleri arasındaki bağları canlandırmaktadır (Vakil 2022).

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

Tarihsel olarak Suudi kraliyet ailesinde şura (meclis) ve icma (ortak karar) yönetimselliğin iki önemli boyutu olarak öne çıkmaktadır (Acar 2022a). Devletin merkezileşmesi ve iktidarın genişlemesi bununla birlikte petrolün küresel piyasalara girmesiyle krallığın alt-yapı yatırımlarına ayırdığı kaynağın artmasıyla doğru orantılı olarak bunları işler kılacak kraliyet dışı elitlere ihtiyaç olduğu görülmüştür. Fakat kraliyet ailesi kendilerinin dışından insan kaynağına ihtiyaç duyduğunda geleneksel seçkinlere (kabileler, ulema ve mera) ve önemli ailelere (El-Şeyh ve Cilvis gibi) başvurmaktadırlar. Zira Kral Faysal, Halid, Fahd ve Abdullah alternatif güç merkezleri oluşmamasına önem vermişlerdir. Teknokratların hırsları ve yetenekleri onları Suudi iktidar çevresine dahil olmaları için yeterli olmamaktaydı. Geleneksel elit çevreleri teknokratları karar verme ve siyasa oluşturma süreçlerinden dışlamaktadırlar. Bu sebeple teknokratlar genellikle politikaları uygulama ve işlerlik kazandırma süreçlerinde aktif olmaktadır. Fakat geleneksel elitlerin pozisyonu şehirleşme, kapitalistleşme ve modern teknolojinin yaygınlaşması ve belki de en önemlisi jeopolitik gelişmelerle aşınmıştır (Kinninmont 2018).

Prens Muhammed bin Selman'ın krallıkta Arap Baharı sonrasına denk gelen iktidarını yerleştirme çabalarının merkezinde geleneksel elitleri dönüştürme bu mümkün değilse onları tasfiye projeksiyonu yer almaktadır. 2015'te Kral Selman'ın Suudi Arabistan tahtına çıkışı, ülkenin politik yapısında önemli değişiklikleri tetiklemiştir (Acar 2023). Bu değişim günün sonunda Prens Muhammed bin Selman'a pürüzsüz bir güç geçişini sağlamak ve Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan hayati tehditlerle başa çıkabilmek amacına hizmet etmiştir. Bu süreçte, Velihaht Prens, geleneksel politik yapının "kolektif liderlik" veya hanedan konsensüsüne dayalı yapısını değiştirerek politik gücü kendi elinde tekelleştirmiştir (Acar 2023). Bu eylem, hanedanın kıdemli üyeleri, dini liderler ve sermaye sahipleri gibi geleneksel güç merkezlerini tasfiye etme çabasını içerirken, Suudi politik sistemi, bir hanedan monarşisinden tek adam yönetimine doğru bir evrimi tetiklemiştir. Bu kapsamda, siyasi rejimin dayandığı önemli yapıların zayıflatılması ve sistemden tasfiye edilmesi ile oluşan güç boşluğu, Suudi vatandaşlarının desteği ile doldurulmuştur (Acar 2023). Bu, Suudi Eğlence Otoritesi tarafından düzenlenen sosyal etkinlikler aracılığıyla, gençlerin oluşturduğu Suudi toplumunda, Prens Muhammed bin Selman ve politikalarına karşı geniş bir sempati yaratma stratejisini içermiştir (Acar 2023). Dolayısıyla, bu dönüşüm süreci, Suudi vatandaşlarının yönetim karşısındaki sadakatini artırmayı hedefleyerek geleneksel güç merkezlerinin tasfiyesiyle oluşan güç boşluğunu doldurmayı amaçlamıştır (Acar 2023).

Tasfiye siyasetinin bir sonucu olarak Suudi Arabistan'da Arap Baharı sonrası istikrar arayışında elit çatışmaları, aşırılıkçıların tepkileri ve toplumsal mobilizasyonlar risk alanlarını oluşturmaktadır. Prens Muhammed bin Selman'ın kendisine sadakatle bağlı bürokratik kadro oluşturmaları olası rakip ve tehdit odaklarından korunaklı olmasını temin edebilir. Siyaset Suudi Arabistan örneğinde toplumsal yönünün zayıf olması elitler arasında güç

konsolidasyonuna yol açmıştır. Bu da gücün dağılımındaki yerleşikliği daha doğru bir ifadeyle statükoyu güçlendirmiştir (Acar 2022a).

Kralların güç dağılımını yönetemediği durumlarda Kral Suud örneğinde olduğu gibi görevden alındıkları görülmüştür. Buna ilaveten Kral Faysal'ın 1975'te Prens Faysal bin Musa'id tarafından öldürülmesinde görüldüğü üzere rejim içi yarış zaman zaman tasfiyeci ve kanlı bir şekilde olmaktadır. Kral Suud'un 1962 yılında tahttan indirilme ve Kral Faysal'ın krallık makamına oturması kansız bir saray darbesiyle gerçekleşmiştir (Acar 2022a). Bu tarihsel örnekler göz önüne alındığında radikal toplumsal dönüşüm politikalarında devlette istikrarı sağlayacak olan dayanağın merkez güce sadık teknik kadrolar olabileceği söylenebilir. Bundan dolayıdır ki Prens Muhammed bin Selman'ın özellikle Suudi gençleri arasında popülaritesi yüksektir (Arab Youth Survey 2018). Prens'in teşvik ettiği iktidar gücünün teknokratlaştırılması, kraliyet ailesine mensup olmayan kadroların daha önemli roller üstlenmesini kolaylaştırmakta ve bu durum, hanedan dışındaki bireylerin gücün merkezine erişimini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple siyasî temsile rejimin doğası (monarşi) itibarıyla soğuk bakan Suudi yönetici elitleri demokrasi yerine teknokrasiyi tercih ederek kamusal alanda oluşabilecek rahatsızlıklara da set çekmiş olacaktırlar. Monarşinin Arap Baharı sonrası politik temsil taleplerine yanıt olarak uyguladığı bürokratlaştırma çözümü, rejimin hassas tarihsel yapısını değiştirmemeyi ve elitler arasındaki çatışmayı sistemin dışına çıkarmayı hedeflediği düşünülebilir.

Prens Muhammed bin Selman'ın krallık monarşisi içinde kendisine rakip olabilecek veya politika alanını daraltabilecek grupları tasfiye ettiği görülmektedir. Muhammed bin Selman'ın Veliht Prens olarak yükselişi, krallığın içerisindeki olası muhaliflerini bertaraf etme stratejisine imkân tanımıştır. Bu stratejinin belirgin bir örneği 2017 yılında başlattığı, kamuya yolsuzlukla mücadele kampanyası olarak sunulan operasyondur. Kraliyet ailesinin çeşitli üyeleri, iş dünyasının seçkinleri ve bir dizi devlet yetkilisi, Riyad'daki Ritz-Carlton otelinde gözaltına alındı. Bu durumun en göze çarpan detayları, Ulusal Muhafızlar'ın lideri ve Muhammed bin Selman'ın potansiyel rakibi Prens Mutaib bin Abdullah ile üst düzey iş insanı Prens El Velid bin Talal'ın gözaltına alınmasıydı (Acar 2022a). Bu operasyon, Bin Selman'ın potansiyel rakiplerine gücünü sergileme fırsatı sağladı, geniş Suudi toplumunda yolsuzluğa karşı popüler bir girişim olarak değerlendirildi ve tutuklananların çoğunluğu büyük miktarda finansal anlaşmalar yaparak serbest bırakıldı. Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın güç konsolidasyonuna yönelik bir diğer örnek eylemi, kuzeni ve bir zamanlar tahtın varisi olabilecek bir isim olan Muhammed bin Nayif'e yönelik tutumunda görülebilir. Bin Nayif, 2015'te Kral Selman tarafından veliaht prens olarak atandı ve tahtın doğrudan varisi oldu. Ancak 2017'de gerçekleşen beklenmedik bir dönüşle bin Nayif'in tüm görevlerinden alınması ve ev hapsine konulmasıyla Bin Selman'ın veliaht prensliği kesinleşmiş oldu. Bu sürecin ikinci

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

aşaması ise 1970'lerden itibaren ülkede nüfuzunu genişleten Sahve Hareketi'ne³ mensup din adamlarının kamusal alandan bürokratik veya hukukî araçlarla dışlanmasıdır (Ibrahim 2019). Veliht Prens Muhammed bin Selman, geleneksel olarak Suudi Arabistan'ın politik meşruiyetinin ana taşlarından biri olan dini otorite üzerinde kontrol sağlama çabaları olmuştur. Bu çabaların öne çıkan bir örneği, Prens'in "ılımlı İslam"ın kamuoyu önünde tanıtımını yapmasıdır. Suudi Arabistan'daki bağlama göre bu terim, Prens Muhammed bin Selman tarafından desteklenen ve kontrol edilen bir dini yorum anlamına gelmektedir (Rakipoğlu 2019). Bu yaklaşım, Prens'in krallık içerisindeki muhafazakâr dini unsurların etkisini azaltma ve dini söylemleri, "Vizyon 2030" adlı iddialı sosyo-ekonomik reform planıyla uyumlu hale getirme hedefini temsil ettiği söylenebilir (Acar 2023). Prens ayrıca, krallığın en yüksek dini organı olan Kıdemli Alimler Konseyi de dahil olmak üzere dini kuruluşların geniş çaplı yeniden yapılandırılması sürecini başlatmıştır (Hoffman 2019). Bu yeniden yapılandırma süreci kapsamında, Prens'in reform ajandasına veya güç konsolidasyonuna tehdit olabilecek tanınmış dini liderlerin tutuklanması gibi adımlar atılmıştır. Bu adımlar, önceki liderlerin rejimin istikrarını ve meşruiyetini korumak için daha fazla dini elitlere dayanma eğiliminden belirgin bir ayrılığı işaret etmektedir. Prens'in dini alan üzerindeki bu kontrol amacı, toplumu ve ekonomiyi modernleştirme hedefinin bir parçası olarak görülebilir ve aynı zamanda potansiyel dini muhalefeti de kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Veliht Prens Muhammed bin Selman'ın dini otorite üzerinde kontrol sağlama stratejisi, birçok tanınmış dini liderin tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu liderler arasında Selman el-Avde, Aved el-Karni ve Ali el-Omari gibi isimler bulunmaktadır (Büyükkara 2019). Teknokrat kadroların önünde yerleşik ve geleneksel elitlerin koyabileceği engellerin kaldırılması daha geniş toplumsal liberalleşme çabalarına da ivme kazandırmıştır.

Ayrıca Suudi Arabistan'da teknokratik sınıfın siyasî liberalleşme çabaları bulunmamaktadır. Bu elitlerin öncelikli amacı iş birliği içinde oldukları ticaret ve iş adamı sınıflarının üzerindeki krallık monarşisinin baskını hafifletmek amacıyla adalet sistemini tarafsızlaştırmak ve etkin hale getirmektir. İkinci önemli reform alanı ise ülkedeki eğitim sistemini ekonomik kalkınmaya ve emek piyasasının güncel ihtiyaçlarına uyumlu hale getirmektir (Kinninmont 2017). Eğitim reformunun doğal bir uzantısı olarak dinsel alanda yeniden düzenleme süreçlerinin belirginleştiği eklenmelidir. Suudi toplum sözleşmesi dinsel ve toplumsal alanın ulemaya; politika ve güvenlik işlerinin meraya bırakıldığı bir anlaşmayı içermektedir. Prens Muhammed bin Selman'ın birinci veliaht ilan edilmesiyle (2017) bu anlaşmanın hem içeriği değişmiş oldu öte yandan geleneksel elitlerin nüfuzları sınırlandı (Acar 2022a; Acar 2023). 2015 yılında Dr.Muhammed El Issa'nın eğitim bakanı olmasıyla bir

³ "Suudi el-Sahve el-İslamiyye" (İslami Uyanış) ya da "Sahve", 1960'lar ile 1980'ler arasında Suudi Arabistan'da yaşanan güçlü bir sosyal ve siyasi değişim dönemidir. Müslüman Kardeşler'den ilham alan dinî hareket yıllar boyunca etkisini sürdürmüştür".

yanda eğitim müfredatı değiştirilmeye başlanmıştır. Öte yandan özel eğitim kuruluşlarının önündeki engeller kaldırılmıştır. Özel okulları yaygınlaştırma çabası alternatif kamusal alan yaratma ve geleneksel elitlerle yarışabilecek yeni elitler için merkezler oluşturma girişimleri olarak da okunabilir (Vakil 2022).

Suudi teknokrat elitlerin diğer bir düzenledikleri alan eğlence sektörüdür. Genel Eğlence Otoritesi (General Entertainment Authority) adı altında oluşturulan kurumla 2030 Vizyonu'nun bir hedefi olarak sinemalar, canlı müzik ve çeşitli sanatsal aktiviteler Suudi vatandaşlarıyla buluşturulmaktadır. Eğlence için hane halkı harcamaları iki katına çıkarılması hedeflenmekte ve burada istihdamın 100,000 kişiye ulaşması beklenmektedir. Bu proje ekonomik çıktı üzerinden okunabilecek olsa da eğitim sektöründe görüldüğü üzere geleneksel elitlerin nüfuz alanlarını kısıtlayan ve teknokratik elitlere alan açan girişimlerdir (Vakil 2022).

Teknokrasinin Suudi Arabistan'ın toplum ve devlet arasındaki ilişkisinin yeni dinamiği olması önemlidir. Bu durum Arap Baharı'nın bölgedeki geniş çaplı toplumsal etkileri, Suudi Arabistan'ın iç politikasında ve dış politika stratejilerinde belirgin dönüşümlere neden olmuştur. Kontrol edilmesi güç toplumsal hareketlilik görece istikrarlı Suudi monarşisi için bir yıkım olabilirdi. Bu sebeple toplumsal hoşnutsuzluk yaratacak çatışmalı alanlara eğilmek iyi olabilirdi. Bu süreçte birçok Arap ülkesi tek adam rejimlerini bırakarak demokratik temsilin yollarını aramaya çalışmışlardır. Sonuçta krallık ötelediği toplumsal dönüşüm projelerini hayata geçirmeye başlayacak bu noktada toplumsal sözleşmesini gözden geçirme imkânı da bulmuş olacaktır. Çünkü devletin ve toplumun bir kesiminin çatışmalı bir hale girmesi Suudi toplumunun karmaşık doğasının mevcut siyasî birliktelik içerisinde yönetilememesi sorununa yol açması mümkündür.

Suudi Arabistan'ın yönetsel yapılanması, genellikle 'Suudi Müesses Nizamı' olarak isimlendirilir ve bu yapılanma, 1744 yılında Necd'de kurulan ilk Suudi Emirliği'nin temel ilkelerine dayalıdır. Bu yapılanmanın merkezinde, İbn Suud Hanedanı, Muhammed bin Abdülvehhab'ın ailesinden oluşan ulema ve bölgedeki etkin kabileler bulunmaktadır. Bu nedenle, 'Suudi Müesses Nizamı'ndan söz ederken, sadece kraliyet ailesinin değil, yukarıda belirtilen unsurların da ortak çıkarlarına dikkat çekmek önemlidir. Muhammed bin Selman, Veliyaht Prensi olarak, Suudi Arabistan'ın varlığını tehdit eden zorluklara yanıt vermek ve tahta geçişte potansiyel rakiplerini etkisiz hale getirmek adına devletin yeniden yapılanmasını öncelikli hedefi haline getirmiştir. Bin Selman'ın "Vizyon 2030" stratejisi ile ekonomiyi petrolün baskısından uzaklaştırmayı hedeflemesi, "İlimli İslam" politikası ile dini önderliği sınırlama çabaları ve yolsuzluk karşıtı hamlelerle hanedanın belirli üyelerini sistem dışına itme eylemleri, devletin güç yapısını zayıflatmış ve Suudi politik sisteminin meşruiyetinde önemli bir kriz yaratmıştır. Bu meşruiyet krizini çözmek için, reform politikalarına desteğini arttıran Suudi toplumu, rejimin meşruiyetini sağlayacak yeni bir güç merkezi olarak belirlemeye başlamıştır (Acar 2023).

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

Suudi Arabistan'da 2030 Vizyonu, bir teknokrat ekibin çabalarıyla ilerlemekte olup, bu sürecin merkezinde Prens Muhammed bin Selman'ın kişisel bağları ve modern talepleri karşılama noktasındaki farkındalıkları yer almaktadır. Liderliğin bu uzun sürece yayılmış modernizasyon sürecine adaptasyonu vatandaşlığın kurumsallaşması ve devletle kurulacak bağların çeşitlendirilmesinde yatmaktadır. Bu sürecin politik temsil taleplerinden olabildiğince ayrıştırıldığı bu çalışmada vurgulanmıştır. Bu sebeple teknokrat kadrolar Suudi vatandaşlarına ekonomik refah beklentisini ve ulusal gururu sürekli yaygınlaştırmaktadır. Bu döngü krala/prese bağlılığı sürekli vurgulamayı, Suudi milliyetçiliğini ise devlete (krala) bağlılığın yeni siyasi formu olarak sivirtmektedir. Teknokratların Suudi Arabistan'da arzuladığı, toplumsal taleplerin olabildiğince karşılanması, küresel kamuoyuna Suudi Arabistan'ı erişebilir kılmak ve ülkeyi mevcut toplumsal yapıların sınırlılığını zorlayarak modernize etmektir. Girişimcilik, üretken ve genç olma Suudi Arabistan'da ideal vatandaş tipinin güncel görünümüdür. 2030 Vizyonu'nun kamusal alanda temsilleri de bu nitelikleri taşıyabilen kişileri cezbetmektedir.

Neticede Suudi Arabistan'ın teknokrat kadroları kendilerinden önceki iki kuşaktan farklı durumdular. Teknokratların Suudi Arabistan'daki siyasal, kültürel ve toplumsal rollerine dair yapılmış bir doktora tezinde teknokratlar arası kuşaksal farklılaşmalar ve toplumsal dönüşüm arasındaki ilişki oldukça ayrıntı işlenmiştir (Salaam 2000). Bu tezde kuruluş dönemi ve sonrasında gelen teknokrat kadroların Suudi toplumunun yerel kültüre verdikleri önem ve değişime gösterdikleri direnç nedeniyle değişim yerine istikrar arayışında oldukları söylenmektedir. Suudi toplumundaki içe dönüşün etkisiyle Krallık elitleri teknokratlara kuruluş dönemindeki gösterdikleri ilgiyi ve onlara alan açmayı bırakmışlardır. Suudi toplumundan kaynaklanan yeniliklerin yarattığı yerinden edilme hissi ile birlikte, İran İslam Devrimi gibi uluslararası dinamiklerin oluşturduğu baskı sebebiyle Krallık, yerleşmeyi ve geleneksel dini yorumları ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. Günümüzde, yaşanan durum önceki dönemlerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Demografik değişimlerin, özellikle genç ve kadın nüfusun artışının, Arap Baharı'nın tetiklediği toplumsal rahatsızlıkların politik alana sıçrama potansiyeli ve ekonominin petrol sonrası döneme adaptasyon süreci iki ana sonuç doğurmuştur: Teknokratik bir kadronun devreye sokulması ve toplumun milliyetçi eksenli bir mobilizasyonla harekete geçirilmesidir.

3. Değişen Demografi ve Yeni Toplumsal Sözleşmenin Belirleyeni Olarak Milliyetçilik

21.yy'da küresel siyasetin hâkim tartışmalarından birisi milliyetçiliğin siyasî fikir olarak öne çıkması olmuştur. Milliyetçilik merkez kapitalist ülkelerde (göçmen krizi, 2008 Ekonomik Krizi ve orta-sınıfın düşüşü/zayıflaması) ana akım siyasetin zayıfladığı durumlarda siyasî temsil gücünü pekiştirdiği görülmektedir. ABD'de Donald J. Trump'un, Macaristan'da Victor Orban'ın, İsrail'de Binyamin Netanyahu'nun ve Brezilya'da Jair Bolsanaro'nun liderlik

pozisyonlarını belli bir süre tutmaları bu duruma örnektir. Merkez ülkelerde görülen bu toplumsal ve siyasal eğilimlerin bir benzeri çevre ülkelerde de görülmektedir. Çevre ülkelerde de milliyetçiliğin, siyasetin kurumsal işleyişine, toplumsal yapının bileşenlerine ve liderlik örüntülerine bağlı olarak yükselişe geçtiği söylenebilir. Irak'ta Sadr Hareketi'nin kazandığı ivme; Lübnan'da mezhepsel/etnik bölünmeler etrafında felç olan politik sisteme karşı güçlü toplumsal itiraz ve Suudi Arabistan'da Prenses Muhammed bin Selman'ın 2017'de Veliyaht olmasıyla başlayan milliyetçilik merkezli toplumsal dönüşüm projeleri öne çıkan örneklerdir.

Suudi milliyetçiliğinin toplumsal kökenlerini ele almadan önce Ortadoğu'daki genel yapısal duruma bakılabilir. Ortadoğu'da Arap olma hali üç dinamik etrafında şekillenmektedir: Bunlardan ilki ümmetin bir parçası olarak İslam ve Müslümanlık arasında kolektif aidiyetin şekillenmesidir (Nevo 1998: 34). İkincisi ise geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyası boyunca Arap dili konuşanların oluşturduğu geniş insan topluluğunun üyesi olmaktır. Son olarak coğrafi kısıtlılığın içinde şekillenen kabile veya aile üyesi olmaktır (Nevo, 1998: 34-53).

Milliyetçiliğin Suudi Arabistan'da görünümü, siyasetin kurumsal işleyişine, kolektif kimliğin bileşenlerine ve hâkim liderlik tipine bağlı olarak benzersiz bir hal almıştır. Suudi kolektif kimliği yukarıda bahsedildiği şekliyle üç düzeyde ele alınabilir (Nevo 1998: 34-53). Bunlardan ilki İslam ümmetine ait olma durumu olarak Müslümanlıktır; fakat bunun Vahhabi formudur. İkincisi Arapça'nın ve Arap coğrafyasının komşu halklarla iletişimsel entegrasyonu kolaylaştırması sebebiyle Araplıktır; fakat Suudi tipi Araplıktır. Üçüncüsü ise yaşamın sürdürüldüğü yöre veya yerel alana bağlılık olarak kabile aidiyeti ile içine geçmiş olan Suudi olma durumudur.

Ortadoğu coğrafyasında kolektif kimliğin bu üç bileşeni (ümmet, Araplık ve kabile) birbirleriyle uyumlu olduğu kadar zaman zaman çatışmalı bir ilişki de geliştirebilirler. Suudi Arabistan örneği ise kimliğin bu üç boyutunun devlet inşa sürecinde konjonktüre bağlı olarak farklı ağırlıklar kazandığını göstermektedir. Suudi milliyetçiliğinin mevcut durumunu çözümlemek için yönetici elitlerin zaman içindeki stratejik tercihlerine bakabiliriz. Bu bakış açısının temelinde, Suudi Arabistan'ın toplumsal yapısının Batı tipi bir gelişme ve dönüşüm sürecini takip etmediği düşüncesi bulunmaktadır. Ülkenin tarihsel-toplumsal birikimleri lider-toplum arasındaki ilişkiyi liderin koşullara göre sert ve efektif kişisel inisiyatif kullanmasına yol açmaktadır. Bu sebeple ülkenin kritik tarihsel ayrışmalarında karizmatik lider figürlerinin yükselmesinin bir norm olduğu söylenebilir.

Modern Suudi devletinin kuruluşunu önceleyen en önemli olayın dönemin yerel yönetici ailesi Muhammed bin Suud ile Necidli karizmatik din adamı Muhammed bin Abdülvehab arasında 1744 yılında yapılan ittifak olduğu söylenebilir. Bu ittifakla Vahhabi doktrininin yerel kabile olan Suud ailesiyle işlerlik kazanmasıyla iki aktör simbiyotik bir ilişki içerisinde girmişlerdir. Muhammed bin Abdülvehab İslam dininin püriten bir yorumunu vaaz

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

eden birisiydi. Bu görüşler Suudi Arabistan'da hâkim olan din anlayışına tehdit içermektedir. Zaman geçtikçe bu yeni dinî fikirler ve mevcut dinî uygulamalar arasında uyumsuzluk politik bir içeriğe dönüşecektir. Suud ailesinin nüfuzunu yayma arzusu ve Abdülvehab'ın takipçilerinin dinî içerikli öfkesi coğrafyanın güç dengelerini değiştirecek bir süreci başlatacaktır (Acar 2018).

1744'te başlayan bu anlaşma (Suudi ve Vahhabi ortaklığı) 1932'de Kral Abdülaziz bin Suud'un kendisini Suudi Arabistan Kralı olarak ilan etmesiyle üçüncü Vahhabi-Suudi devleti olarak modern politik ve toplumsal form kazanmıştır (Acar 2018).⁴ Kral Abdülaziz yeni kurulan devletin toplumla ilişkisini şöyle açıklıyordu: "Devletimiz ve halkımız için iki şey esastır: din ve atalarımızdan miras kalan haklar" (Nevo 1998: 36).

Esasında Kral Abdülaziz'in devlete yönelik temel kodifikasyonu bugünlerde farklı bir rotada Suudi yönetici elitleri eliyle dönüşmektedir. Suudi kolektif aidiyetinin önemli bir bileşeni olan dinî aidiyete yönelik yeni kurumsal çabalar ve elit tercihleri Suudi milliyetçiliğini yaygınlaştıran faktörler olarak görülebilir. Suudi araştırmacılar krallığın baskın dinî kimliği ile milliyetçilik arasındaki uyumsuzluğun altını çizmektedirler (Alhussein 2019). Krallık elitlerinin milliyetçiliği teşvik etmekten uzak durmalarının temel nedeninin mutlak monarşi yönetimine dair siyasî şüpheleri ve temsil taleplerini popülerize etmesi olabilir. Prens Muhammed bin Selman'ın ulusal liderlikte etkin konuma erişmesiyle krallıktaki bu görüşün tam tersi yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Prens Muhammed bin Selman ve onun liderliği etrafında kümelenen Suudi yönetici elitleri için radikal reform programını destekleyen toplumsal bir tabanın oluşturulması gerekmektedir. Bu ayrıca Suudi devletinin meşruiyet kaynaklarından birisi olan dinsel söylemi ve ona eklenen dinî elitlerin etkisini azaltma çabasının doğal bir sonucu olarak görülebilir. Fakat Prens Muhammed bin Selman ve yönetici elitlerde hâkim olan yaklaşımın kontrolsüz şekilde mevcut dinî kurumlara karşıtlık (anti-cleric) pozisyonun teşvik edilmediğini vurgulamak gerekmektedir. Bununla birlikte,

⁴ **İlk Suudi Devleti (1744-1818):** Suud Hanedanı'nın kurucusu Muhammed bin Suud tarafından Diriye Emirliği olarak kurulan bu devlet, birinci Suudi devleti olarak kabul edilir. Muhammed bin Suud'un dini lider Muhammed bin Abdülvehhab ile birlikteliği, Vahhabilik olarak bilinen dini hareketin yayılmasına yardımcı oldu. Ancak, Osmanlı Devleti ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetimindeki güçlerin müdahalesi sonucunda bu devlet yıkıldı. **İkinci Suudi Devleti (1824-1891):** Suudi lider Türki bin Abdullah bin Muhammed, kısa süreli bir kaos döneminden sonra İkinci Suudi Devleti'ni veya diğer adıyla Necd Emirliği'ni kurdu. Bu devlet, iç anlaşmazlıklar ve komşularla sürekli çatışmalara rağmen yaklaşık yetmiş yıl boyunca ayakta kaldı. Ancak, sonunda Ha'il bölgesinden gelen ve sürekli bir tehdit oluşturan rakip El-Reşid aşiretine karşı koyamadı ve devlet yıkıldı. **Üçüncü Suudi Devleti (1902-Günümüz):** Bu devlet, mevcut Suudi Arabistan Krallığı'dır ve 1902'de Abdülaziz İbn Suud (veya daha yaygın olarak bilinen adıyla İbn Suud) tarafından Riyad'ın yeniden ele geçirilmesiyle kuruldu. İbn Suud, birkaç on yıl boyunca Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmı üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmayı başardı ve bu sürecin sonucunda 1932'de Suudi Arabistan Krallığı resmen ilan edildi. Krallık, bu günümüze dek varlığını sürdürmekte. Bu devlet, önceki iki Suudi Devleti'nin aksine, iç veya dış tehditlerden kaynaklanan bir çöküş yaşamamıştır.

Selman El-Avde ve Aved El-Karni gibi bir dizi dini figürün Krallığın iç ve dış politikalarına eleştirel bir bakış açısı sergilemesinden ötürü tutuklandıkları ve idamla yargılandıkları eklenmelidir (Rakipoğlu 2019). Dinsel alanın, 2030 Vizyonu'nun tahayyül ettiği ve işlerlik kazandırdığı milliyetçilik fikrine karşı muhalefet kuluçkası olmaması elitlerce tercih edilmektedir. Bu da dinsel alanla kurulan ilişkiyi hasımlaştırmaktan ziyade ulusallaştırmak olduğu söylenebilir.

Madawi Al Rasheed ise krallığın dinle ilişkisini araçsallaştırdığını vurgulamaktadır (Al-Rasheed 2013, 2020). Ona göre krallık 1932'de kurulduğunda dinî milliyetçiliği benimsemiştir. Çünkü yerel aşiretleri krallık etrafında tutmak için dinî inancın yerleştirilmesi önemlidir. İkinci dönem ise 1960'larda Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Pan-Arabizm ve Sovyet etkisi Ortadoğu'da etkili olmaya başlatmıştır. Bu akımlara karşı Pan-İslamist ulus ötesi bir kimlik krallık tarafından teşvik edilmiştir. Üçüncü aşama ise Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonu'nda şekillenen hiper-milliyetçiliktir. Gerçekten de bu üç aşamanın her birinde hem iç hem de dış tehditlerin yoğunluğu, devletin ve tabii ki monarşinin varlığı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Yazının başında da belirtildiği gibi, bu tür acil durumları çözümlenme zorunluluğu, Suudi yönetici elitlerini toplumla olan ilişkilerini güncelleme yönünde harekete geçirmektedir.

Prens Muhammed bin Selman'ın yeni milliyetçilik anlayışı ve ulusal anlatısı Kuran'ı ezberleyen, İslam'ı dünyaya yayan ve Müslümanların davalarını destekleyen Suudi'den ziyade kendisini ülkesini kalkındırmaya adanmış ve Suudi ülkesinin yüceliğini her ortamda belirten yeni Suudi vatandaşını ortaya çıkarmaktadır. Yeni vatandaş tipinin gündelik performansları ise sosyal medyada kendini göstermektedir. Devletin politikaları övülürken, yıkıcı ve tahrip edici iç ve dış düşmanlara karşı mücadelenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu yeni vatandaşlık tipi bir yandan siyasal aktivizmi kendi sınırlılıkları içerisinde canlandırırsa da propagandacı tonu da teşvik etmektedir (Al-Rasheed 2020). Prens Muhammed bin Selman Suudi Arabistan devletini yeniden yapılandırma sürecinde Acar'a göre "ılımlı İslam" politikasıyla Vizyon 2030 projesine muhalefet edebilecek din adamlarını tasfiye etmiştir (Acar, 2023). Ulemaya bağlı ahlak polisinin tasfiyesi, ulemanın yönetime dair eleştirilerinin engellenmesi ve kamusal alanlardan dışlanmaları bu duruma örnek gösterilebilir (Acar 2023). Bu şekilde Suudi Arabistan'da devletin dayandığı önemli güç merkezlerini zayıflatan Veliyaht Prens meşruiyet krizini aşmak için Suudi toplumunun reform politikalarına desteğini önemli görmüştür (Acar 2023).

Ulusal anlatı sadece kendisini toplum ve din arasındaki ilişkinin yeni rotasında göstermemektedir. Birçok milliyetçi harekette görüldüğü gibi coğrafyanın yeniden anlamlandırılması çabaları Suudi Arabistan'da son yıllarda belirginleşen bir milliyetçi performanstır. Suudi Arabistan yönetici eliti, İslam öncesi antik şehirler Medain Salih ve El Ula gibi kentler sadece ilgi çekici turizm alanları olarak kodlanmamakta ayrıca yeni ulusal

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ... anlatının tarihsel derinliğini işaretleyen mekânlar olarak da kodlanmaktadır (Al-Rasheed 2020).

Veliaht Prens Muhammed bin Selman, kendisini önceleyen Suudi liderlerin aksine, Vahhabi İslam'ı ülke içinde güçlendirmek gibi bir misyonu benimsememektedir. Yeni Suudi söyleminde, Prens Muhammed bin Selman, ulusal hedeflere odaklanmış bir yönetici imajını benimsemektedir. Bu sebeple yatırımcıların, finans gruplarının, turistlerin ve ünlülerin Suudi Arabistan'ı çekim merkezi görmeleri için mevcut toplumsal, dinsel ve siyasal koşullar yeniden ele alınmalıdır. Suudi milliyetçiliğinin güncel formunda dış dünyayla uyum sağlama, fakat ayırıcı kültürel dinamikleri muhafaza etme tercih edilen bir modernleşme metodu olarak öne çıkmaktadır (Al-Rasheed 2020).

Yeni milliyetçiliğin taşıyıcıları ise Suudi gençleridir. Suudi gençleri arasında kendilerinden önceki nesle nazaran yurtdışında eğitim görme oranları bir hayli yüksektir. Bu gençler Suudi Arabistan dışındaki dünyayı özellikle kapitalist ve seküler hayatı deneyimleme imkânı bulmuşlardır. Suudi Arabistan'da 1970'ler ve sonrasında yaşanan gelişmelerin ivmelendirmesiyle (İran İslam Devrimi ve Kâbe Baskını) belirginleşen dinsel anlayışın toplumsal yaşamın her yönünü ve mekansal boyutunu (kamusal/özel alan ayrımının kalkması) düzenleme çabalarına karşı en kapsamlı tepkiyi gençler göstermekteydi. Bu sebeple Prens Muhammed bin Selman yeni milliyetçi projenin merkezine gençleri yerleştirmiştir.

2018 yılında ASDAA'A Burson-Marstellar adlı bir anket şirketinin 16 Arap ülkesinden yaşları 18-24 arasında değişen 3,500 kişi ile yaptığı ankette katılımcıların yüzde 97'si Prens Muhammed bin Selman'ı güçlü bir lider olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Yine aynı anket şirketinin Suudi gençleriyle yaptığı ölçümde yüzde 91'i Prens Muhammed bin Selman'ı desteklediklerini ifade etmişlerdir (Ellyatt 2018).

Prens Muhammed bin Selman, Suudi Arabistan'ın 1744'ten bugüne devlet formasyonunun temel rotası olan ulema ve ümera arasındaki karşılıklı sorumluluk ilişkisini tek taraflı olarak tasfiye etmektedir. Zira devletin meşruiyet kaynağının din üzerinden üretilmesi yerine Suudi milliyetçiliği etrafında şekillenmesi hedeflenmektedir. Bu noktada bu bölümde vurgulandığı gibi yeni milliyetçilik genç Suudilerin kamusal alanı sekülerleştirme arzularının üzerinde de yükselmektedir. Kamusal alanın yeniden inşasının milliyetçilik vasıtasıyla yapılması Suudi Arabistan'da devlet, toplum ve siyaset eksenlerinde aktörel değişimi de zorunlu kılmaktadır. Kral'ın siyasî konumu milliyetçilik eliyle aracı veya eşitler arasında birinci olma vasfını eritmektedir. Bunun yerine toplumsal modernizasyonun temel itici olmasına dönük beklentiler nedeniyle 19.yy. Avrupa monarşilerinin andırır biçimde stil ve işleyiş yönlenlerinden 'aydınlanmış mutlakiyetçi' krallıklarını andırmaktadır (Shihabi 2022). Bu tarihsel benzerliği gösteren bir örnek olarak I. Frederik'in ve Prens Muhammed bin Selman'ın şu sözleri dikkat çekicidir:

"Asıl işim cehaletle ve önyargıyla mücadele etmek... zihinleri aydınlatmak, ahlaki geliştirmek ve insan doğasına uygun olduğu ve elimdeki araçların izin verdiği ölçüde insanları mutlu etmektir (MacDonogh 2001)."

"Biz sadece takip ettiğimiz şeye geri dönüyoruz- dünyaya ve tüm dinlere açık ılımlı bir İslam. Suudilerin '70'i 30 yaşın altında, dürüst olmak gerekirse, hayatımızın 30 yılını aşırılıkçı düşüncelerle mücadele ederek harcamayacağız, onları şimdi ve hemen yok edeceğiz" (Chulov 2017)."

Sonuç olarak monarşinin restorasyonu, toplumsal modernizasyon, devlet kapasitesinin artırılması ve bunlara uyumlu millî kimlik inşası Suudi Arabistan'da eş güdümlü ilerleyen süreçler olarak görülmektedir.

4. Petrol Sonrası Ekonominin Yeniden Dizaynı Olarak Yeni Ekonomi Modeli

Uluslararası piyasalarda 2014 yılında petrol üretimindeki beklenmedik artış ve küresel talebin tahmin edilenden zayıf olması nedeniyle petrol fiyatları varil başına 40 dolar gibi bir rakama düşmüştür (Acar 2018; Gilles 2014). Ekonomisi buradan gelecek gelire bağlı Suudi Arabistan'ın yönetici elitlerinde bu durum mevcut ekonomi politikasının değişmesine yönelik bir etki yaratmıştır. Mevcut ekonomik modelin sürdürülemez olduğuna dair düşünce Suudi hükümetinin 2016 baharında petrole olan bağımlılığın üstesinden gelmek için ortaya koyduğu Vizyon 2030 planında somutlaşmıştır (Faudot 2019: 94-101).

Bu dönüşüm, Kral Selman'ın 2015 yılında göreve gelmesinin ardından oğlu Velihaht Prens Muhammed Bin Selman'ı ülkenin ekonomisini dönüştürmek ve petrole bağımlılıktan uzaklaştırmak için yetkilendirmesiyle başlatılabilir (Kirkpatrick 2015). Fakat Suudi Arabistan'da ekonominin Suudizasyonuna dair çabalara Kral Abdullah döneminde girişilen altı yeni sanayi şehrinin kurulmasını içeren kapsamlı bir kalkınma programında da görülmektedir. Bu programın bir uzantısı olarak Cidde'nin kuzeyinde Kral Abdullah Ekonomik Şehri kurulmuştur (Al-Rasheed 2009). Kral Selman bir yönüyle Kral Abdullah'ın açtığı reform projeksiyonunu devam ettirmiş ve Prens Muhammed bin Selman eliyle bunu otoriter-modernleşmeci bir yola sokmuştur. Kral Selman, Prens Muhammed'i savunma bakanı olarak atamış ve onu devlet petrol tekelinin, ulusal yatırım fonunun ve ekonomi politikasının başına getirmiştir (Baumann 2019: 1165-1183). Sonraki iki yıl boyunca Kral Selman, oğlunun konumuna meydan okuyabilecek tüm potansiyel rakiplerini saf dışı bırakmıştır. Prens Muhammed, 2015'te Yemen'e Suudi liderliğindeki askerî müdahaleyi ve 2'17'de Katar'a yönelik ablukayı başlatarak oldukça agresif bir dış politika izleyeceğinin işaretlerini vermiştir. Prens Muhammed, Haziran 2017'de Prens Muhammed bin Nayif'in görevden alınması ile velihaht prens olmuştur. Bu hamle ile gücü hukuki olarak eline alan Velihaht Prens Muhammed bin Selman, ikinci velihahtlık makamını; dolayısıyla kendisine rekabet edilme potansiyelini de ortadan kaldırmıştır. Prens Muhammed için bundan sonraki hedef Suudi Arabistan ekonomisinin kaynaklarını çeşitlendirmek ve petrole bağımlılıktan kurtarmak olmuştur (Acar 2023). Bu konuda bir yandan toplumsal modernizasyon projelerini diğer yandan da

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

ekonomide teknik reformların merkezde olduğu stratejiyi işler hale getirmeye çalışmıştır. Suudi gazeteci Cemal Kaşıkçı'nın Ekim 2018'de İstanbul'da öldürülmesi ise Prens Muhammed'in bu konuda küresel finans ve siyaset çevrelerinde manevra alanını daraltmıştır (Baumann 2019). Esasında Suudi devletinde kurumsal dönüşümün izleri Kral Fahd'ın 1992 yılında oluşturduğu Meclis El-Şura, Kral Abdullah tarafından oluşturulan Sadakat Konseyi ve Kral Selman'ın 2015'te kurduğu Ekonomik ve Kalkınma İşleri Konseyi (EKİK) ile Siyasi ve Güvenlik İşleri Konseyi (SGİK) gibi oluşumlara kadar götürülebilir (Acar 2023). Prens Muhammed bin Selman'ın reform projeksiyonunun bu kurumsal devamlılık içerisinde düşünülmesi gerekmektedir.

Nisan 2016'da Muhammed bin Selman, Vizyon 2030 olarak adlandırılan Suudi ekonomisini ve toplumunu 15 yıllık bir perspektif içerisinde yeniden yapılandırılması planını kamuoyu ile paylaşmıştır (Al-Dakhil 2016). Devlet-toplum ilişkilerini temelden değiştirmeyi vaat eden bu planın ana hedefleri ise şöyledir: Sağlık hizmetleri, eğitim sektörü ve savunma sanayii ve devlete ait bazı şirketlerde özelleştirmenin hızlanması; istihdamın özel sektöre yönlendirilmesi ve yabancı çalışan oranını ('Suudileştirme') gerektiğinde azaltmak; yeni vergileri işleme koyarak petrol dışı gelirlerde çeşitlenmeye gitmek gibi başlıklardır (The Economist 2016). Prens Muhammed'in 2030 Vizyonu'nun danışmanlık şirketi McKinsey Global Institute tarafından Aralık 2015'te yayınlanan "Suudi Arabistan Ekonomisini Petrolün Ötesine Taşımak" başlıklı rapordan esinlendiği vurgulanmaktadır (Ghafar 2016). Hem 2030 Vizyonu'nun hem de McKinsey Raporu'nun, Krallık ekonomisini petrolden uzaklaştırmak için benzer politika reçetelerine sahip olduğu görülmektedir (Ghafar 2016). Suudi Arabistan'ın petrol sonrası ekonomik ve toplumsal dönüşümünde teknokrat kadrolar ve küresel danışmanlık şirketlerinin önemi ve payı gün geçtikçe artmaktadır. Bu sürecin dikkat çeken bir işareti olarak Riyad'da konuşlu bir dizi iş adamı Suudi Planlama Bakanlığı'na 'McKinsey Bakanlığı' ismi takmışlardır (Raval ve Hume 2016). Küresel danışmanlık şirketlerinden istifade eden sadece Suudi Arabistan değildir. Körfez Arap bölgesinin diğer önemli bir aktörü olan Birleşik Arap Emirlikleri'nin Abu Dabi Emirliği 2030 Ekonomik Vizyonu için Booz Allen Hamilton şirketiyle anlaşmıştır. İlgili raporun görev gücünde (task force) Innovation Norway, International Development Ireland, New Zealand Trade and Enterprise gibi bir dizi uluslararası kurumun yer aldığı görülmektedir (The Government of Abu Dhabi, 2008: 141). Bu örüntü Körfez'de petrol sonrası ekonomik düzene geçişte küresel piyasalara ve teknokratik aktörlere açılımın önemli bir çapa olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Bir yönüyle yeni modelin 'yatırım yapılabilir' düzeyde olduğu mesajını verme ihtiyacından da kaynaklanmış olabilir. Prens Muhammed bin Selman'ın Suudi Arabistan'da; Prens Muhammed bin Zayed'in Birleşik Arap Emirlikleri ve özellikle Abu Dabi'de yapmaya çalıştıkları yeni dönüşüm projeleri ülkelerinin ekonomik formasyonlarını ve toplum-devlet ilişkilerini değiştirebilecek potansiyele sahiptir (MEDirectionsEUI 2019). İki lider de küresel siyasete ve piyasalara erişimi ve akreditasyonu olan bir dizi danışman ve kurumdan istifade etmektedir. Körfez İş birliği

Konseyi (KİK) ülkeleri Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da etkisini gösteren toplumsal ayaklanmalar ve rejim değişikliklerinin politik ekonomisini okumaya çalışmaktadırlar. Petrolün ekonomik değerindeki istikrarsızlık ilgili ülkelerin büyüyen genç nüfuslarına istihdam alanları açmanın önemini hatırlatmaktadır. Bu da kamu maliyesi kaynaklı sosyal transferleri azaltma, kamu şirketlerini özelleştirme, turizm ve finans gibi alanları teşvik ederek ekonomik çeşitlendirme amaçlanmaktadır. Bu dönüşümün Körfez ülkelerinde neopatrimonyal⁵ rant devletinden kopuşu sağlayıp sağlamayacağı ise tartışılmaktadır.

Suudi devletinin kuruluşunda da uluslararası uzmanlığa başvurma gözlemlenen tarihsel bir olgudur. Erken örnek 1930'lardan 1950'lere doğru Suudi Arabistan modern bir devlet olmaya giderken Kral Abdülaziz bin Suud'un danışmanlarından birisi İngiliz diplomat St John Philby olması gösterilebilir (Krairi 2016: 349-409). 1960'lara gelindiğinde Suudi Arabistan kamu personeli sıkıntısı çektiği görülmektedir. Buna çözüm bulmak amacıyla başlatılan reform çabalarında Ford Vakfı krallıkta başat rol oynamıştır (Hertog 2007: 539-563). Bu sebeple Vizyon 2030 ilk bakışta geleneksel Suudi devletinden bir kopuşu temsil ettiği düşünülse de esasında tarihsel bir devamlılığa da işaret etmektedir.

Veliaht Prens Muhammed bin Selman'ın öncülük ettiği "Vizyon 2030" kapsamındaki kapsamlı dönüşümün finansmanının, büyük kamu şirketlerinin halka arzı ve bunun sonucunda elde edilecek gelirlerle sağlanması planlanmaktadır. Bu çerçevede, Prens Muhammed bin Selman'ın Al-Arabiya ve The Economist gibi önde gelen haber portallarında gerçekleştirdiği röportajlarda, Suudi Arabistan'ın ulusal petrol ve doğal gaz şirketi olan Aramco'nun özelleştirilmesine dair planlarından söz ettiği görülmüştür. Bu özelleştirme süreci, Aramco'nun 2019'da Riyad'daki ilk halka arzında 25,6 milyar dolarlık hisse satmasıyla somutlaşmıştır (BBC 2019).

Vizyon 2030 bir dizi idari, toplumsal ve ekonomik dönüşüm projelerini içermektedir. Bunlardan öne çıkanı NEOM adlı mega-kent projesidir. NEOM, Suudi Arabistan'ın Tebuk bölgesinde inşa edilmesi düşünülen bir şehir projesidir. NEOM'un geleneksel şehir konseptine meydan okuyan mimarî yapısı dikkatleri çekmiştir. Bu fantastik şehrin maliyetinin 500 milyar doları bulacağı ifade edilmektedir. NEOM'un inşası için Suudi Arabistan Kamu Yatırım Fonu'ndan (PIF, Public Investment Fund) yarısının karşılanması beklenmektedir (The

⁵ Patrimonyalizm, Latince'deki 'patrimonium' kelimesinden gelir. Bu latince kelime "babaya ait mülk" anlamını taşır ve ataerkil aile düzeninde liderin babası olduğu geleneksel akrabalık sistemine atıfta bulunur. Patrimonyal yapılar genellikle kişisel himaye temelli ilişkiler üzerinde durur, bu nedenle yetki kullanımı büyük ölçüde öznel, değişken ve gayriresmi olabilir. Diğer taraftan, devlet bürokrasileri, batılı demokratik toplumlarda genellikle özel ve kamusal alanların resmi ayrımı üzerine odaklanır. Bu tür yapılar, sosyal statülerin ve otoritenin meşru kaynakları olarak genellikle teknik beceri ve rasyonellik üzerine yoğunlaşır. Ancak, yeni araştırmalar, bu iki örgütlenme biçimi arasındaki kesin ayrımı zayıflatmak için neopatrimonyalizm kavramını ileri sürmüştür. Bu perspektife göre, örgütler, rasyonel-yasal ve patrimonyal otorite kaynaklarını birleştirirler. Bu durumun bir örneği, bir şirketin yakın arkadaşlarına veya aile üyelerine iş vermesi veya onları terfi ettirmesi olabilir (Turner 2020).

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

Economist 2017). Geri kalan kısmı için Suudi Arabistan'da, bölgede ve uluslararası düzeydeki yatırımcılardan, halka arzdan elde edilmesi düşünülmektedir.

NEOM'un teknik altyapısının zamanın ilerisinde olması onun toplumsal içeriğinin ne olacağı sorularını öne çıkarmıştır. NEOM'da bireysel özgürlüklerin düzeyi ve sınırı, geleneğin, dinin ve genel geçer Suudi hukukun yeri ne olacaktır? Bu sorulara yanıt verilmemekle birlikte, Suudi yetkililer NEOM'un ülkelerinin egemenlik alanları içinde olduğunun altını çizmektedirler. Alternatif tartışmalar ise NEOM'un teknik altyapısıyla birlikte hukukî statü boyutundan da 'özel' bir kent olacağı yönünde yoğunlaşmaktadır. Bu noktada 'devlet içinde devlet' ve 'özel statü' gibi kavramların kullanıma sokulduğu görülmektedir. Teknolojinin son imkânlarının seferber edilmek istendiği NEOM şehrinde ülkesel ve bölgesel mevcut duruma alternatif bir gerçeklik tasarımı görülmektedir. Bu şehirde ortaya konulacak toplumsal yaşam ve ekonomik üretimin Suudi Arabistan'ın diğer şehirlerine de örnek olabilmesi muhtemeldir. Esasında tüm bu çabalar şu noktaya yoğunlaşmaktadır: Suudi Arabistan bu mega projelerle rantiyer devletten modern ve üreten kapitalist bir ekonomiye geçişi başarabilecek midir?

NEOM, Körfez ülkelerinin takip ettiği ekonomik kalkınma ve yeni şehircilik modelinin bir uzantısı olarak da görülebilir. Burada temel örüntü Körfez hükümetlerinin küresel marka olma arzuları öte yandan küresel ekonomik merkezlerle yoğun iletişim ve hızlı rekabete açık olmak düşüncesidir. Agatino Rizzo bu durumu Körfez yönetici elitlerinin, ülkelere gelir akışını fosil yakıtlardan uzaklaştırma isteği aciliyet kazandıkça bilgi yoğun ekonomiye geçişi kolaylaştıracak yeni bir kentsel tipoloji inşa etmeye yönelmeleriyle açıklamaktadır (Rizzo 2017: 85-98). Fakat bu durum her halükârda devlet kurumlarının etkinliğini genişletmektedir ve siyasî iktidarın merkezileştirici rolünü pekiştirmektedir. Bu durum genel olarak Körfez yönetici elitlerinde özelde ise Suudi yönetici elitlerinde ekonominin ve toplumun yukarıdan aşağıya yönlendirmenin ideal olduğuna dair hâkim yaklaşımdan kaynaklanmaktadır (Young 2017). Hannas Baumann'ın yerinde vurgusu ile NEOM rantiyeci devlete yeni alanlar açmaktadır. Kamulaştırma, yerel nüfusun tahliyesi, ihalelerin açılması gibi bir dizi idari işlem devlet ve uluslararası kurumlar arasındaki ilişkiyi yenilemektedir (Baumann 2019). Neticede Suudi Arabistan'ın liberal teknokratları Vizyon 2030'u önemli bir kalkınma hamlesi olarak görmektedirler. Vizyon 2030, Suudi toplumunu, ekonomisini ve dış ilişkilerini küresel güç merkezlerine entegre etmenin somut bir planı olarak tasarlanmaktadır.

Sonuç

Suudi Arabistan, Arap Baharı ile ivmelenen toplumsal, ekonomik ve kimlik düzeylerinde büyük dönüşüm sürecindedir. Velihaht Prens Muhammed bin Selman'ın etrafında şekillenen bu süreç ile krallığın Suudi toplumuyla kurduğu ilişkinin temel belirleyenlerinin makalede betimlendiği üzere teknokrasi, milliyetçilik ve yeni-ekonomi modeli olarak öne çıktığı söylenebilir. Bu üç belirleyenin rolleri kritik olsa da Arap Baharı

sonrası süreçte nüfuzları törpülenen Suudi geleneksel elit yapısının ve müesses yönetim zihniyetinin bu dönüşüme vereceği tepkiler önemlidir.

Arap Baharı'nın Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da topluma dair algıyı siyasi elitler düzeyinde değiştirdiği söylenebilir. Devletin kontrol mekanizmaları ile yönetilebileceği düşünülen toplumsal sektörlerin beklenmeyen kitlesel hareketlilikleri (mobilizasyonları) liderleri reform çabasına itmiştir. Reform süreçlerini başlatamayan ülkelerde toplumsal hoşnutsuzluklar, yapısal ekonomik problemler ve farklı ölçeklerde iç çatışmalar süreklilik kazanmıştır.

Suudi Arabistan, Prens Muhammed bin Selman'ın 2016'da Veliht Prens olmasıyla büyük dönüşüm sürecine girmiştir. 2030 Vizyonu'nda somutlaşan bu modernleşme çabaları incelemede vurgulandığı gibi üçlü bir rota üzerinde yükselmektedir: Teknokratların öne çıkması, milliyetçiliğin yeni anlamlar kazanması ve petrol-sonrası ekonomiye geçiş çabaları şeklindedir.

Suudi Arabistan'da devlet ve toplum arasındaki ilişkiler Suudi ideal vatandaşının yeniden inşası söylemlerinde görülmektedir. Sıradan Suudilerden Veliht Prens öncülüğünde yapılan reformlara, askerî müdahalelere ve siyasî görüşmelere yönelik milliyetçi bir tavır alma performansı beklenmektedir. Suudi Arabistan'ın özgün ve üstün bir gündemi olduğunun vurgusu sürekli yinelenmektedir. 'Her şey Suudi Arabistan için' mottosunda özetlenebilecek bu durum elit tercihleriyle de yakından bağlantılıdır. Elitler, Suudilerin Suudi toprağı ile ilişkisini tarihsel (arkeolojik kazılar) ve ekonomik (emeğin Suudileştirilmesi) yönlerden derinleştirmektedirler.

İkinci rota ise teknokrat kadroların Prens Muhammed bin Selman'ın iktidarı ile tekrar yükselişe geçmeleridir. Bu kadrolar Suudi Arabistan'ın geç kalmış modernleşmesini alarmist bir yaklaşımla ve radikal girişimlerle tamamlamak istemektedirler. Teknokrat kadroların Suudi Arabistan'ı dönüştürmek için takip ettikleri üçüncü rota ise ekonominin petrol-sonrası döneme uygun bir şekilde adaptasyonunu sağlamaktır. Bunun için ekonomide üretici alanların çeşitlendirilmesine gidilmektedir. Turizm, eğlence, mega-kent projesi NEOM, ileri teknolojik ürünlerin Suudi Arabistan'da üretilmesi gibi bir dizi adım atılmaya çalışılmaktadır.

Suudi Arabistan büyük dönüşüm sürecindedir. Bu sürecin başarılı olması geleneksel toplumsal aktörlerin (aşiretler ve dini elitler) vereceği tepkiye bağlı olduğu kadar jeopolitik gelişmelerin ülkeye ne gibi etkileri olacağı ile de alakalıdır. Suudi Arabistan'da toplumsal muhalefetin boyutlarının mevcut modernleşme çabalarını engelleyeceği düşünülebilir. Fakat bir monarşi olarak Suudi Arabistan'da mevcut yönetime karşı kapsamlı ve yaygın bir muhalefetin monarşi içi elitler eliyle oluşturulması daha olasıdır. Bu sebeple Prens Muhammed bin Selman monarşi içi dengeleri otoriter bir düzeyde yönetmeyi öncelik haline getirebilir. Buna karşın toplumla kurduğu ilişkide 'halkın adamı' olma vasfını pekiştirecek girişimlere yoğunlaşması beklenmektedir.

Kaynakça

- Acar, Necmettin. 2018. "Suudi Arabistan'ın Güvenlik Algısı ve Dış Politikasının Değişimi (2010-2016). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Acar, Necmettin. 2022a. "Elitler Arası Uyumsuzluğun Suudi Dış Politikasına Etkisi". *İnsan ve Toplum* 12(4): 183-210.
- Acar, Necmettin. 2022b. "Körfez'de yeni istikrarsızlık senaryoları". Anadolu Ajansı. 7 Kasım.
- Acar, Necmettin. 2023. "Muhammed bin Selman'ın Suudi Arabistan'da Devleti Yeniden Yapılandırma Politikası". *TASAM*.
- Al-Dakhil, Turki. 2016. "Full Transcript of Prince Mohammed bin Salman's Al Arabiya interview". Al Arabiya English. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://english.alarabiya.net/media/inside-the-newsroom/2016/04/25/Full-Transcript-of-Prince-Mohammed-bin-Salman-s-Al-Arabiya-interview>).
- Alhoussein, Eman. 2019. Saudi First: How hyper-nationalism is transforming Saudi Arabia. ECFR. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (https://ecfr.eu/publication/saudi_first_how_hyper_nationalism_is_transforming_saudi_arabia/)
- Almaqabali, Mazin. 2018. "Russia's Relations with Gulf States and Their Effect on Regional Balance in The Middle East". *Rudn Journal of Political Science* 20(4): 536-47.
- Al-Rasheed, Madawi. 2009. "Modernizing authoritarian rule in Saudi Arabia." *Contemporary Arab Affairs*. 2(4) (October-December): 587-601.
- Al-Rasheed, Madawi. 2013. *A Most Masculine State: Gender, Politics, and Religion in Saudi Arabia*. New York: Cambridge University Press.
- Al-Rasheed, Madawi. 2020. "The New Populist Nationalism in Saudi Arabia: Imagined Utopia by Royal Decree". LSE Blog. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://blogs.lse.ac.uk/mec/2020/05/05/the-new-populist-nationalism-in-saudi-arabia-imagined-utopia-by-royal-decree/>).
- Arab Youth Survey. 2018. "Young Arabs See Saudi Crown Prince Mohammed Bin Salman as a Strong Leader Who Will Shape the next Decade". *ASDA'A BCW Arab Youth Survey Middle East*. Erişim tarihi 27 Mayıs 2023 (<https://arabyouthsurvey.com/en/young-arabs-see-saudi-crown-prince-mohammed-bin-salman-as-a-strong-leader-who-will-shape-the-next-decade/>).
- Baumann, Hannes. 2019. "The transformation of Saudi Arabia's rentier state and 'the international'". *Globalizations* 16(7).
- BBC. 2019. "Aramco'dan dünyanın en büyük halka arzı: 25,6 milyar dolar". *BBC News Türkçe*, Aralık 6.
- Bell, Daniel. 1976. *The Coming of Post-industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
- Brass, Paul. 1991. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. SAGE Publications.
- Brynen, Rex. 1992. "Economic Crisis and Post-Rentier Democratization in the Arab World: The Case of Jordan". *Canadian Journal of Political Science* 25(1): 69-97.

- Brzezinski, Zbigniew. 1970. *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. New York: Viking.
- Burnham, James. 1941. *The managerial revolution : what is happening in the world*. New York: John Day.
- Büyükkara, Mehmet Ali. 2019. "Suudi Arabistan'ın dip dalgası Sahve ve idam söylentileri". *Mücerret*. Erişim tarihi 28 Mayıs 2023 (<http://www.mucerret.com/roportaj/suudi-arabistanin-dip-dalgasi-sahve-ve-idam-soylentileri/>).
- Cheng, Li. 1992. "The Rise of Technocracy: Elite Transformation and Ideological Change in Post-Mao China". Princeton University Press.
- Chulov, Martin. 2017. "I will return Saudi Arabia to moderate Islam, says crown prince". *The Guardian*, Eylül 24.
- El Dahan, Maha, Michael Georgy. 2022. "Saudi Aramco's Amin Nasser: a homegrown engineer who reached the top". Reuters. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.reuters.com/world/middle-east/saudi-aramcos-amin-nasser-homegrown-engineer-who-reached-top-2022-08-14/>).
- Ellul, Jacques. 1964. *The Technological Society*. New York: Alfred Knopf.
- Ellyatt, Holly. 2018. "Crown Prince Mohammed bin Salman wins over young Saudis". CNBC. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.cnbc.com/2018/05/08/crown-prince-mohammed-bin-salman-wins-over-young-saudis.html>).
- England, Andrew, Ahmed Al Omran. 2018. "Saudi crown prince's inner circle vulnerable to shake-up". *Financial Times*, Aralık 12.
- Erdem, Muhammed F. 2017. "The Role of Elites in the Formation of National Identities: The Case of Montenegro". University of South Florida.
- Esam, Ahmad. 2021. "Will GCC Countries Be Economies Of The Future Or Old Oil Ghost Countries?" Oxford Economics. Erişim tarihi 01 Eylül 2022 (<https://blog.oxfordeconomics.com/world-post-covid/will-gcc-countries-be-economies-of-the-future-or-old-oil-ghost-countries>).
- Faudot, Adrien. 2019. "Saudi Arabia and the rentier regime trap: A critical assessment of the plan Vision 2030". *Resources Policy* 62.
- Frankel, Jeffrey. 2011. "The Technocrats' Time". Project Syndicate. Erişim tarihi 05 Mart 2023 (https://www.project-syndicate.org/blog/the-technocrats--time?utm_term=&utm_campaign=&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=1220154768&hsa_cam=12374283753&hsa_grp=117511853986&hsa_ad=499567080219&hsa_src=g&hsa_tgt=aud-963711451164:dsa-19959388920&hsa_kw=&hsa_mt=&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gclid=Cj0KCQjwguGYBhDRARIsAHgRm48RZO6nuooMO9hZz88TxO9YwSWJA4oTLdQR54Fx1lgwL0VVNwTG-R0aAqm3EALw_wcB,).
- Galbraith, John Kenneth. 1968. "Motivation of Technostructure". *Personal Administration* (31): 4-15.
- Galbraith, John Kenneth. 1969. *The New Industrial State*. Penguin Books.
- Ghafar, Adel Abdel. 2016. "Saudi Arabia's McKinsey reshuffle". Brookings. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/05/11/saudi-arabias-mckinsey-reshuffle/>).

- Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...
- Gilles, Chris. 2014. "Winners and losers of oil price plunge". Financial Times. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.ft.com/content/3f5e4914-8490-11e4-ba4f-00144feabdc0>).
- Hertog, Steffen. 2007. "Shaping the Saudi state: Human agency's shifting role in rentier-state formation". International Journal of Middle East Studies 39(4).
- Hoffman Jon. 2019. "The Evolving Relationship Between Religion and Politics in Saudi Arabia". Arab Center Washington DC. Erişim tarihi 28 Mayıs 2023 (<https://arabcenterdc.org/resource/the-evolving-relationship-between-religion-and-politics-in-saudi-arabia/>).
- Ibrahim, Arwa. 2019. "What is Sahwa, the Awakening movement under pressure in Saudi?" Al Jazeera. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.aljazeera.com/features/2019/6/5/what-is-sahwa-the-awakening-movement-under-pressure-in-saudi>).
- Jaskulowski, Krzysztof. 2010. "Western (civic) versus Eastern (ethnic) Nationalism. The Origins and Critique of the Dichotomy". Polish Sociological Review 171(3).
- Kinninmont, Jane. 2017. "Vision 2030 and Saudi Arabia's Social Contract Austerity and Transformation". Chatham House. Erişim tarihi 04 Eylül 2022 (<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2017-07-20-vision-2030-saudi-kinninmont.pdf>).
- Kinninmont, Jane. 2018. *Political Change in Saudi Arabia*. IEMed.
- Kirkpatrick, David D. 2015. "Surprising Saudi Rises as a Prince Among Princes". The New York Times, Haziran 6.
- Kjorlien, Michele L. 1994. "State and Religion in Saudi Arabia". The Arab Studies Journal 2(1): 36-43.
- Krairi, Khalid Abdullah. 2016. "John Philby and His Political Roles in The Arabian Peninsula, 1917-1953". University of Birmingham.
- Li, Cheng. 1992. "The Rise Of Technocracy: Elite Transformation and Ideological Change In Post-Mao China". Princeton University.
- MacDonogh, Giles. 2001. *Frederick the Great: A Life in Deed and Letters*. St Martin's Griffin.
- Marshall, Gordon. 1999. *Sosyoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mathias, Le Bosse. 2021. "Ethnonationalism". Oxford Bibliographies.
- MEDirectionsEUI. 2019. *The Politics of Religious Reform in MBS's Saudi Arabia Highlights with Stephane Lacroix*.
- MEMRI. 2022. *Saudi Arabia Reforms School Curriculum, Cuts Religion Classes; Journalists, Intellectuals Praise The Decision*.
- Nevo, Joseph. 1998. "Religion and national identity in Saudi Arabia". Middle Eastern Studies 34(3).
- Nissenbaum, Dion. 2022. "Saudi Arabia, U.S. on High Alert After Warning of Imminent Iranian Attack", WSJ. 1 Kasım.
- Özkırımlı, Ümit. 2020. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Qian, Xuming, Jonathan Fulton. 2017. "China-Gulf Economic Relationship under the 'Belt and Road' Initiative". Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies 11(3).

- Rakipoğlu, Mehmet. 2019. "Suudi Arabistan'daki idam kararlarının politik analizi". *Star.com.tr*. Erişim tarihi 27 Mayıs 2023 (<https://www.star.com.tr/acik-gorus/suudi-arabistandaki-idam-kararlarinin-politik-analizi-haber-1461010/>).
- Raval, Anjli, Neil Hume. 2016. "Saudi Aramco listing presents challenge for investors". *Financial Times*, Ocak 10.
- Rizzo, Agatino. 2017. "Why Knowledge Megaprojects Will Fail to Transform Gulf Countries in Post-Carbon Economies: The Case of Qatar". *Journal of Urban Technology* 24(3).
- Salaam, Yasmine Saad. 2000. "American Educated Saudi Technocrats: Agents Of Social Change?" Tufts University.
- Salame, Ghassan. 1987. "Islam and Politics in Saudi Arabia". *Arab Studies Quarterly* 9(3): 306-26.
- Shihabi, Ali. 2022. The Saudi Succession And The Sociocultural-Religious Reforms Of Mohammed Bin Salman | Hoover Institution The Saudi Succession And The Sociocultural-Religious Reforms Of Mohammed Bin Salman.
- Sozzi, Brian. 2022. "Russia-Ukraine Crisis: What Can Prevent \$150 Oil Prices". *Yahoo Finance*. Erişim tarihi 04 Eylül 2022 (<https://finance.yahoo.com/news/russia-ukraine-crisis-what-can-prevent-150-oil-prices-112747924.html>).
- Springborg, Robert. 2013. "GCC Countries as 'Rentier States' Revisited". *Middle East Journal* 67(2): 301-9.
- Stabile, Donald R. 2013. "Technocracy" Ed. Dubofsky. *The Oxford encyclopedia of American business, labor, and economic history*.
- The Economist. 2016. "Transcript: Interview with Muhammad bin Salman". *The Economist*. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2016/01/06/transcript-interview-with-muhammad-bin-salman>).
- The Economist. 2017. "Saudi Arabia launches a futuristic economic zone". *The Economist*. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/10/26/saudi-arabia-launches-a-futuristic-economic-zone>).
- The Government of Abu Dhabi. 2008. *The Abu Dhabi Economic Vision 2030*.
- Therborn, Göran. 2017. *İktidarın İdeolojisi İdeolojinin İktidarı*. Dipnot Yayınları.
- TR Dizin. 2022. "'Suudi Arabistan' başlığındaki makale taraması". *TR Dizin*. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/ara?q=title%3Asuudi&page=1>).
- Turner, Bryan S., Ed. 2020. "Sosyoloji Sözlüğü". *Patrimonyalizm*. Pinhan Yayıncılık. 703-4.
- Ulrichsen, Kristian Coates. 2011. "Approaching a Post-Oil Era". *Russia in Global Affairs*. Erişim tarihi 01 Eylül 2022 (<https://eng.globalaffairs.ru/articles/approaching-a-post-oil-era/>).
- Ulrichsen, Kristian Coates. 2017. "Post-rentier Economic Challenges". *India Quarterly* 73(2): 210-26.
- Vakil, Sanam. 2022. "Visions, Technocrats, and the Shifting Social Contract in the Gulf Countries ". *ISPI (Italian Institute for International Political Studies)*. Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://www.ispionline.it/en/publication/visions-technocrats-and-shifting-social-contract-gulf-countries-35194>).

Prens Muhammed bin Selman'ın 2030 Vizyonunu Anlamlandırmak: Suudi Arabistan'da ...

- Waardenburg, Jacques. 1988. "Puritans in Arabia the Wahhabi movement (18th-19th c.)". ss. 129-49 içinde *The Quest for Purity: Dynamics of Puritan Movements*, Ed. van Beek. Mouton de Gruyter.
- Yamada, Makio. 2018. "Can Saudi Arabia move beyond 'production with rentier characteristics'? Human capital development in the transitional oil economy". *Middle East Journal* 72(4): 587-609.
- Young, Karen E. 2017. "Saudi Arabia's Neom: State-Led Growth Meets New Global Capitalism". *AGSIW (The Arab Gulf States Institute in Washington)* 24(3). Erişim tarihi 06 Mart 2023 (<https://agsiw.org/saudi-arabias-neom-state-led-growth-meets-new-global-capitalism/>).

